

114429

IV.

MAGYAR

PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI

FIGYELMEZŐ.

SZERKESZTI ÉS FIAJJA

RÉVÉSZ IMRE

A THEOLOGIA DOKTORA, A DEBRECZENI REFORM. EGYHÁZ EGYS. RENDES LEKIPÉSZTŐJE,
A TISZÁNTULI REFORM. EGYHÁZKERÜLET LEVÉLTÁRNOKA, S A MAGYAR TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA LEVÉLTÁRJA.

HETEDIK ÉVFOLYAM.

I. kötet **FÜZET.**

1876.

JANUÁRIUS.

1057

DEBRECEN

NYOMATOTT A VÁROS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1876.

RÉVÉSZ IMRE - KÁLMÁN - KÖNYVTÁR
ESAIAS 38: 19, b.
ALAPÍTVA 1840 ÉVTŐL

T A R T A L O M.

- I. Pálóci Horváth Ádám, mint magyar református énekszerző. Révész Imre. 1. lap.
- II. A vegyes házasságból származó gyermekek vallásának kérdéséhez. Filó Lajos. 15.
- III. Alistali Farkas Jakab, egy eddig ismeretlen, XVII. századbéli író. Szinyei Gerzson. 34.
- IV. Egyháztörténelmi tárcza:
1. Bottka Ferencz kéri Klobusiczky Andrást, hogy a hajdan virágozott, de most pusztulásnak indult pápai iskola számára küldjön rektort Sáros Patakról, s általában indítsa jótékonyásra Lorántfy Zsuzsánna fejedelem asszonyt, a szomorú helyzetben lévő dunántúli ref. egyházak iránt. Pápa, 1651. Máj. 15. — Közli Szilágyi Sándor. 43.
  2. Protestans egyháztörténelmi kalászat II. Rákóczi Ferencz fejedelem kancelláriája 1703 — 1706-diki kiadványi jegyzőkönyvéből. Közli Thaly Kálmán. 44.
  3. A fileki s több várórség evangélikus vitézeinek Rothal gróf s törvényszéki elnökhöz a fogoly lelkészek s tanítók ügyében intézett kérelme. 1675. Közli Liszkay József. 48.
  4. Kovács Ferencz turkevei ref. lakos, öt fijának, éjjnek idején fegyveres erőszakkal való elvitetését és pápistaságra kényszerítését panaszolja, és kijelenti, hogy ő, fiaival együtt, kész meghalni inkább, mint vallását elhagyni. 1818. — 49.
- V. Eredeti levelezések: Egyházügyi levelek Révész Imréhez. II. Czelder Márton. 51.
- VI. Egyházi krónika. Németország: Porosz egyetemes zsinat. Baumgarten Hannoverben. Lelkészi fizetés Hessianben. 54. Helvézia: Polgári anya-könyvek életbelépése. Vasárnap megülése. 56. Franciaország: A prot. theol. fakultás ügye. Egy angol pap működése 57. —
- VII. Különfélék: Somogyi Gábor ur alapítványa a debreczeni főiskola javára. 57. Felhívás az Eötvös alap gyarapítására. 58. Sámson nem debreczeni püspök. 58. Miként cáfolta meg a dervis a hitetlent. 59. Ismét egy érdekes leleplezés a magyarországi középtanodákról. 59.
- VIII. Hazai irodalmi szemle: Liszkay. A pápai egyház levéltára. — Kiss Á. és K. Kánonok, statutumok stb. — Erdélyi ref. névkönyv. stb. 60—62.
- IX. Külföldi irodalmi szemle: Nehány német protestans folyóirat rövid ismertetése. 62. 64.

MAGYAR

PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI

FIGYELMEZŐ.

HETEDIK ÉVFOLYAM.

I^{só} füzet.

1876.

Januarius.

I.

Pálóci Horváth Ádám, mint magyar református énekszerző.

Réges-régotha emlegetjük már, hogy magyar reformált egyházunk jelenleg használatban lévő köz énekes könyvét ki kell javítanunk, — s különösen a Sárospataki Füzetekben számos, kitünő cikkek jelentek meg e tekintetben. Nagyon is eljött volna már az ideje, hogy ez ügyben ne csak írjunk és beszéljünk, hanem te gy ün k is valamit; mert meggyőződés szerént, nincs már a föld kerekiségén oly országos reformált egyház, amelynek jelenleg köz használatban lévő énekeskönyve, a kortól több tekintetben anyira el volna maradva mint a miénk.

Mi lehet tehát az oka, hogy a sok szóbeszéd mellett is, tényleg haladni, ez ügyben sem vagyunk képesek? Ennek egyik és pedig nem csekély oka, véleményem szerént az, mert Énekes könyvünk ügye országosan centralizálva van s ezen centralizáció nyügeből szabadulni részint nem tudunk

PROT. EGYH. ÉS ISK. FIGYELMEZŐ.

1

részint nem akarunk. — Az erdélyi reformátusok hitvallásra, alaptörvényekre, rituálékra s nemzeti nyelvre nézve egy testet alkotnak velünk; de az énekes könyv ügyében nem csatlakozván a mi centralizációnkhoz, külön énekes könyvvel bírnak és az, külön is mint a miénk. Magyar evangélikus testvéreinknél is, tudtom szerént mindegyik kerület fentartotta és gyakorolja azon jogot, hogy saját külön énekes könyvvel bírasson, s az ügy egyáltalában nincs náluk úgy elmaradva mint nálunk. Helvétziában, különösen a német ajkú kántonok mindegyikében külön református énekes könyv van s a múlt idők folyamára tekintve is, részemről nem vettem észre nyomát annak, hogy pl. Bazelnak épen azon énekes könyve lett volna valaha a mely volt Zürichnek vagy Bernnek vagy az épen szomszédos pfalzi reformátusoknak. A németországi protestánsok között, ez időszerént is számos különféle énekes könyvek vannak használatban, csak magában pl. Westfaliában és a Rajna tartományban, öt. A minap bizonyos érdekből színről színré akarván látni a lipcsei reformátusok saját külön énekes könyvét, irtam oda azért, s azon választ kaptam, hogy az említett reformátusoknak épen nincs külön énekes könyvük, hanem a városi evangélikus közönség saját énekes könyvét használják.

Mindez azonban egyáltalában nem azt teszi, hogy a külföldi protestánsoknál, az énekes könyv ügyében merő decentralizáció és csupa zabolátlan szabadság uralkodnék, — mert hiszen Helvétziában a kántoni, német földön az illető országos egyházi főhatóságoktól függ az énekes könyvek engedélyezése; hanem azt jelentik és mutatják a felhozott tények, hogy még ott is, ahol törvényes központi egyházi főhatóság létezik, az énekes könyvek ügyében, nem ragaszkodik ez, a merev centralizációhoz, hanem szívesen megengedi, hogy egyes kerületek, megyék, sőt városi gyülekezetek is külön énekes könyvvel bírnak.

Ottan pedig ahol, mint épen nálunk magyar reformátusoknál is, törvényesen jogosult országos egyházi főhatóság nem létezik, mégis országosan centralizálni pl. az énekes

könyv ügyét, s holmi konventi vagy konferenziai futó gyűlésekre bizni azt, nem egyéb, mint az ügyet folytonos tespedés átkával sújtani. „A centralizáció rabszolgaság és halál“; — „általa valódi szabadságra emelni a népeket nem lehet soha“; — hangzott sokszor nagy tekintélyű államférfiak, Carey, Bunsen és sok mások ajkairól. Bár miként legyen politikai téren a dolog, előttem anyi bizonyos, hogy magyar reformált egyházunk mezején országos centralizációtól és pedig törvénytelen, beteges erőtelen centralizációtól semmi marandó jót nem várhatunk.

Én tehát részemről csak üdvözölni tudom a dunamelléki és tiszántuli egyházkerületeket, amelyek, Énekeskönyvünk revízióját önállóan és különlegesen munkába vették. Vajha megmaradnának e szándék mellett folyvást s a célszerűen revideált énekes könyvet, mindegyik létrehozná minélelébb. — Már hiszen, ha felderül valamikor, pl. egy alkotmányozó zsinat törvényhozása folytán nálunk is a centralizáció napja: ám legyen, s ekkor aztán ismét létre lehet hozni egy köz énekes könyvet; de hogy addig, az egyes egyházkerületek is hozzá látnak a reform munkájához, azt részemről csak helyeselni tudom.

E nemes célt némi parányi mértékben előmozdítani szándékozom én is most, midőn Pálóci Horváth Ádámról, mint magyar ref. énekszerzőről néhány sort közleni bátorodom. Épen nem költészeti vagy nyelvészeti, hanem csupán történelmi érdekűek lesznek e közlemények, de talán olyanok, amelyeknek ama szempontokból is lehet némi hasznukat venni.

A halhatatlan érdemű s fájdalom! ma már csak néhány *Toldy Ferenc* után, legyen szabad, szerzőnk életrajzára vonatkozólag a következő pontokat kiírni:

„Pálóci Horváth Ádám, 1760. május 11-én született Kömlődön, Komárom vármegyében, hol atyja György, ref. predikátor volt. Hat éves korától fogva a tizenkettedikig falusi iskolákban tanult, Császáron Komárom, Bicskén Felér és Kocson ismét Komárom megyékben; 1773-ban Debrecenbe

vitetett rhetorikára és logikára s 1775-ben fogátussá lett. Ott prof. Hatvani István különösen kedvelte, de Varjas, amiért Horváthnak a zsidó nyelvhez nem igen vólt kedve, éreztette vele elégtelenségét; ez viszont hol apró, hol igen is nagy csinyokkal sértvén őt, gyakran a legkeményebb büntetést vette: s ez oka, hogy a theologiai tudományoktól elidegenedvén, azok elvégeztével, 1780. elején Debrecent oda hagyá, s miután Miskoleon joggyakorlatot folytatott, Eperjesen a kerületi táblánál ügyvéddé s azon egy nap és órában mérnökké is felesküdt. 1782-ben lépett első házasságra, mely tizenegy évvel utóbb törvényesen felbontatván, másodikra s miután 1808-ban magán egyezés mellett ez is megszűnt, másod felesége halála után 1818. harmadszor Kazincy Klárával kelt öszve, kivel élte utólsó másfél évét szerencsésen élte le, mert már 1820. január 28. Nagy Bajomban, mint a külső somogyi és felső baranyai hely. hitvallásu egyházi megyék világi gondviselője, vérhányásból meghalálozott.“ — Ezután 13 darab részint költői részint tudományos megjelent műveit számlálja el Toldy s felemliti, hogy kéziratban 22 darab munkája maradt; végre pedig ezt mondja: „Élte utólsó éveiben egy egyetemes reállexikonon, egy bibliai szónutatón s egy deák-görög szónyomozó munkán dolgozott; mikbe csakugyan belehalt. Horváth, anyanyelvén kívül csak a görögöt és deákot értette, s innen különben kiterjedt tudása egyóldalu s egyszersmind elöitéletes vólt; izlése fejletlen. Nemzeti irodalmunkban a népies iskolának Dugonics után feje, az eposban egyideig tekintély és példány; a dalba azonban, szerencsés behozója a népies jellemnek.“

Elfogulatlanul jellemzi-e Toldy Horváthot, azt feszegetni nem tartozik körünkbe; annyi bizonyos, hogy mint ref. egyházi énekszerzőt nem említi őt, sőt ha emlékezetem nem csal, nincs ő ezen óldalról tüzetesen ösmertetve másutt sem. Bármiként legyen is azonban a dolog, annyi bizonyos, hogy én most, magának Horváth Ádámnak a tiszántuli ref. egyházkerület levéltárában lévő saját eredeti kézíratait használok s talán oly tanulságos adatokat s jellemző vonásokat is

közölhetek énekügyünkre vonatkozólag, amelyek eddig még ösmerve és felhasználva nem valának.

Im álljon itt legelőször is Horváth Ádánnak egy levele, amelyet ő, énekek irására felszólíttatván, Benedek Mihály tiszántuli egyházkerületi főjegyzőhöz, az új énekes könyv szerkesztőjéhez intézett:

Főtisztelendő Főnotarius ur.

Kiváltképenvaló drága nagy Uram!

Csak annyit küldök, amennyit a nyólc krajcáros posta elbir, azokbul az új énekekbül, melyeknek készítésére synodalter deputálva voltam. Amenyi az én vélekedésem szerint szükséges a jövő generális konferentziára, mind elkészíthetem; eddig azért nem készítettem többet mintegy felénél; mert 1-o, a mult konferentzia alkalmatosságával azt vettem észre, hogy nem sokat törődünk vele, ha elmarad is az új énekes könyv; 2-o, az áriákat hogy neesak magam válogassam ki, jobb szeretném, mivel én, csak simplex Maróthianus vagyok az énekes muzsikában; 3-o, szeretem ez egynehányat előbb főtisztelendő urammal s még egykét barátommal közleni, hogy a gusztus közönségesebb legyen mind a belső érdemre mind a poétai kompozitzióra nézve.

Az elsőre nézve az én csekély értelmem szerint, sem az erdélyi énekes könyv, sem az általunk tavaly próbált kiválogatás, még a mostani kulturához képest sem elég; ötven-hatvan esztendő mulva pedig meg újra azt is átallani fogják énekelni, s lehet, hogy még az enyimet is; noha én, minden Pontus Kappadócziát erőltetve igyekeztem elkerülni, sőt kerültem még a Szönyi Beniaminizálást is; ahol a szent irás stilusában homályos az értelem: élek a közönségesebbekkel, mert már nagyon reánk ragadt a neveléssel; de azonban a karácsoni éneken, nem azért provokálok az evangyélistákra, hanem hogy valamely praejuditziózus orthodoxus ne diffikultálja az Isten anyja formán hangzó nevet, melyet már egész szynodus is megadott szüz Máriának.

A másodikra nézve, minekutánna már, a római katholicus atyafiaknál anyira bevétetett nemcsak a mesterséges

muzsika hangokon való éneklés, hanem maga a muzsika is, hogy magunknak meg kell vallanunk az ő énekes dicséretmondásoknak praementziáját: ki tudja, ha a mi, csinosodásban felesleg gyarapodó gyermekeink nem fogják-e sivatagolani ezen hái báji francia áriáinkat? és csak az olyan formákat fogják szeretni, mint az Áldjátok az Ur nevét; s azt is csak úgy, ha igazi muzsikális taktusra énekeltetik. Mert, hogy a mi zsóltárainkban, egymással ellenkező taktusok is vannak: sokbul s nevezetesen a XVIII-dik zsóltárbul észreveszem még én is, aki pedig muzsikus nem vagyok; itt tehát, az az alázatos kérés, méltóztasson Főtisztelendő ur egynehány áriát kiválogatni a zsóltárokbul s dicséretekbül is, mert azoknak nótáikra is irtam egynehányat, amelyekben bizonyosabb taktusokra találtam, mint erre: Dicsőség magasságban az Istennek, — és azokat muzsikához értő emberrel, de ha lehet csak Marótiason lekótáztatni és nekem postán megküldeni per Budam, Alban, Siófok, Marczali, Nagy Bajom.

A harmadikra nézve belső érdemnek azt tartom, hogy az énekekben az Isten dicsérete, hálaadás és könyörgés legyen foglaltatva. Poétai kompozitziónak pedig azt, hogy mivel az ének, kadentzia nélkül, (még eddig legalább) semmit sem ér, meglegyen az is, de vagy a taktust el ne rontsa, vagy olyan szó elszórásokra ne kényszerítse a kompozitort, amelyek értetlenséget okoznak, és így az ugynevezett férfi kadentziákat, az énekekben nem lehet nehezíteni; de leginkább azt, hogy meglegyen a numerus és taktus; a numerust regulázzván a muzsikális caesurák, a taktust pedig a rövid és hosszú hangok, vagy ezeket amaz, amelyekben legjobb törvény a fül, és noha a mi énekeink nagyobbára olyan bizonytalan, vagy legalább sok anceps quantitással teljes taktusúak, amilyenek tartom én a régi jambikus verset: de csakugyan tapasztalható az, hogy sokszor csaknem kitörik az ember szája bele, mikor rövid volna a taktus, és egy hosszú syllabát kell rajta kihangicsálni. Azzal én sem dicsekedhetem, hogy ezt a taktus törvényét, az akkludált énekekben minde-

nütt megtartottam volna, mert taktus szerént a szerdai énekem két első, ugy az ötödik és hatodik sorainak Sapho, a pünkösztinek pedig, mind az Anakreon ismeretes mértékére kellett volna íródni; de azt csakugyan elkerültem, hogy oly nagy erőltetések ne essenek a hangban, mint némely német hexameterekben még a legjobb poétáknál is, de mertem is nem observálni, mert valóban, az énekeink taktusának is, szintugy dialektusai vagynak országunkban, mint beszédünknek. A XCI-dik zsoltár új áriájának pedig (mely már diplomainkban sem szokatlan) egészen ellenkező a taktusa mint a réginek.

Azt igenkönnyen elhiszem, hogy egy ilyen egész új énekes könyvet egyszerre behozni az ekklézsiába, nagy és nehéz kimenetelű reformáció volna. De hát! hiszen a karácsony éjtszakai predikáció, a nagy pénteki passio, s valaha a litániák szintolyan kedvesek voltak a kálvinistának, mint most még ezek a törvénytelen hangú és hideg értelmű énekek, mégis eltöröltettek; Somorjai ekklézsiái ceremoniáiban vagyon ördögüzés ritualéja is stb. De ha egyszerre behozni az új énekes könyvet vagy nem tudnánk vagy nem akarnánk akár a popule akár a könyvtárosok és Kompaktorok miatt: lehetne lassanként némely nevezetesebb alkalmatosságokra diktálás után énekelni elébb, azután vasárnaponként s végre mindennap. Én ugyan, ha két három helyről opiniót kapok énekeim felől, elkészítem azokat, akár szolgálnak valaha közhaszonra akár nem.

Megbocsásson Főtisztelendő Ur, ha leveletem, magahitt konfidentziám miatt nem tudtam úgy írni, hogy egyszersmind az akkluzumnak praefátzióul szolgáljon, s bizodalimat hallgatással és énekeimet egy hideg „ad acta reponi“-vel ne büntesse meg, hanem vélekedését mentül elébb adandó uri válaszában megírni méltóztasson. Aki különös tisztelettel vagyok

Főtisztelendő Urnak.

Nagy Bajom, 28-a Mart. 1805.

igazszivü szolgálja

Horváth Ádám

külső somogyi kurator.

A tisztelt olvasó, ha figyelemmel olvasta végig e levelet, kétségenkívül meg van győződve a felől, hogy ez, oly igazságokat, elveket és észrevételeket tartalmaz, a melyek nagyon méltók hogy fontolóra vétessenek s a mai idők viszonyaihoz s kívánalmaihoz képest hiven szem előtt tartassanak azok által, akik mint átnézők és javítók, vagy szerzők és műbírák fognak működni énekes könyvünk ügyében.

Mellékesen szabad legyen megjegyezni, hogy e levélnek azon pontja, mely a német hexameterekről szól, némi részben kétségbe látszik hozni azon vélemény alaposságát, mintha Horváth Á. anyanyelvén kívül csupán a latint és görögöt értette volna.

Ami Horváth Ádámot mint énekszerzőt illeti: előttem már régóta tud van minden kétségen, hogy ő a legkitünőbb, mindazon szerzők között, akik mostani énekes könyvünkbe, a jelen század elején új énekeket irtak. Maga Lengyel József, aki némely műveiben egyenesen mérközik Horváthtal, másokban nyomban utána áll, Benedekhez intézett egyik levelében, nyilván „igenszépék“-nek nevezi a Horváth énekeit. Ezek közül az elfogadottak, mostani énekes könyvünkben, a következő számok alatt állanak: 7, 9, 20, 34, 41, 59, 60, 69. Ezeknek eredeti kézírata előttem fekszik, s némelyik elibe ismét oly bevezető sorokat tesz a szerző, amelyeket röviden ösmertetni nem lesz egészen tanulság nélküli.

7. A nagy király jön; hozsánna! hozsánna! — Ez, igen csekély és jelentéktelen változtatással fogadtatott el; hasonlóképen a 9-ik szám alatti is: Jézusom imádjuk szent nevedet.

20. Győzedelem! győzedelem! a halál meggyőzetett. Az eredetiben így áll. A versek előtt pedig e sorok olvashatók: „Nota: A ki a felséges Urnak lakozik oltalm. NB. Ennek a zsoldárnak van egy új nótája; már nem ujság templomokban is hallani; annak a taktusával egyez meg ez az ének.“

34. Szent eggek minden boldogok hajléki. E felett a következő sorok állanak: „Nota. Egy szép dolgot hoz elő. NB. Ennek az első, 2-dik, 5-dik és 6-dik sorait a Sappho

mértékére lehetne legszebben énekelni; de mivel a valóságos muzsikális taktust nem merem meghatározni, olyan mértékre szabtam, a milyenre énekeltek az oskolában, azt is pedig egy kis, de szembe nem tűnő licenziával.“

41. Jézus az igéretet stb. Ez ének eredetijéből a szerkesztők három verset egyszerűen kihagytak. Horváthnál nev. a mi első versünk nem található, hanem ahelyett ez áll:

Tűz van! égi tűz lobog s meglepi a hiveket,
Szél, kemény szellő robog, És betölt sok sziveket:
Lángoló nyelv, és vele Szél, az Ur lelke jele.
Ama megfeszített stb.

Az eredetiben a 3-dik vers ez:

Oh csudálatos malaszt! Láthatatlan óltalom;
Nyelv s az Ige küldi azt; Szél de égi hatalom:
Tűz de Lélek van benne, A kegyelem Istene.

Az eredetinek utolsó verse, a mely szinte el van hagyva, ez:

Mennyei vigasztalom! Bátorítsad lelkemet,
Támogassad gyámolom Gyenge reménységemet,
Szabja rám azt hitemmel Amit Jézus érdemel.

Eleibe pedig ezen éneknek, a következő bevezető sorokat teszi szerző: „Nota: Áldjátok az Ur nevét. NB. Anakreonnál sok van ilyen quantitású vers, én úgy tartom, hogy ezen ária kompozitora, a muzsikai taktust ehez — — — — alkalmaztatta, én is arra irtam, igenkevés licenzia mellett, s a miatt lehet, hogy homályos helylyel helylyel; de még sem olyan nagyon mint régi énekeink s a többek közt a 132-dik zsolt. 4. és 11-dik versei.“

59. Örvendjetekek keresztyének! Minden változtatás nélkül elfogadtatott, kivéven ami nagyon jellemző, hogy az eredetinek 4-dik és 5-dik versei kihagyattak. Ezek t. i.

Hármat és három egészet,
Vallok egy örök természetben,
S egy személyben két természet
Egyesül a ma születettben;

Mint fiu Isten születik
 Öröktől fogva szent Atyjátul,
 De embernek neveztetik
 Testben születvén szüz Anyjátul.

Mindenik csudaszületés,
 Mindenik elgondolhatatlan,
 Hogy asszonytul Isten lett, és
 A halandótul halhatatlan,
 Hogy a végetlen Istennek
 Atyja és származása legyen
 S egész személye mint szentnek
 Isten fiának neveződjen.

Ennek örülnek az egek stb.

Ezen most idézett verseknél is, miként több más helyeken, felteszi szerző, a forrásul és bizonyítékul szolgáló szentírásbeli helyeket; — az egész ének végén pedig ezt jegyzi meg: „NB. Mindenütt rá vigyáztam, hogy a muzsikai taktus, ellenkező mértékkel ne legyen erőltetve; de kivált az antepenultimus sornak utolsó két syllabájában, vigyáztam arra a hehentő igenszép hangra.“

60. Dicsőség mennyben az erős Istennek. E felibe következő megjegyzést teszi szerző: „Ez a maga közönséges nótáján, de a sapphico adonicus vers tactusára legszebben énekeltehetik.“ Ezen énekből sem vétetett fel, az utolsó előtti következő két vers:

Isten emberré született; — halandó
 Testet öltözött fel az Imádandó.
 Az egek földi születést rendelnek
 Immanuelnek.

Igy lett az élet ura halandóvá,
 Az igaz bünné, Jézus szószóllóvá;
 Hogy a bünösnek igazsága lenne,
 S élete benne.

69. Isten a roppant egéknek. Egészen át van véve csekély változtatással.

Meg kell ugyanis jegyezni, hogy az új énekes könyv feltett tanakodott egyik egyetemes konferenciában, azon helytelen eszme fogadtatott el, hogy a köz isteni tiszteletre rendelt énekek sohasem egyesben hanem mindig többesben szólnak. Ennek következtében sok szép és erőteljes ének meg lett gyengítve. Horváthnak is alig van éneke, amely emiatt ne szenvedett volna s ő ez ellen kifogást is tett. Lengyelnek is ama szép éneke: Hallottuk Jézus miképen hivogatsz, — eredetileg egyesben szól, így :

Hallottam Jézus miképen hivogatsz,

Sietek hozzád, tudom hogy megnyugtatsz ;

Vállamat nyomja, nagy terhem sulya stb. stb.

Ugy látszik azonban, hogy végre magok a szerkesztők is belátták ama nézet helytelen voltát, mert több régi és új szép éneket meghagytak egyes számban, mint pl. Én Istenem! sok nagy bűnöm; — Ne szálj perbe én velem; — Én nem perlek és merlek igaz birám vádolni. stb. stb. — Vannak pontok, amelyeken a többes szám jogosult; de ismét vannak amelyeken az egyest félrevetni, rendkívül nagy s a protestantizmus egyik fő elve elleni hiba.

Az elsorolt felvett énekeken kívül van még levéltárunkban Horváth Ádámnak néhány más éneke is, leginkább hétköznapiak. Azt hiszem, hogy mindezek, több más eféle műveivel együtt feltalálhatók a magyar tudományos akadémia könyvtárában őrzött ily című kézirati gyűjteményében: Ó és új mintegy ötödfélszáz énekek, ki magam csinálmanya, ki másé. Hangjegyekkel stb.

Némi ösmertetésül hadd álljon itt, az előttem lévő énekek közül a szerdai:

Nota: Oh mely boldog az oly ember életében.

Buzdulj szivem! imádni Teremtődet,

A rakott ég is dicsőíti őtet,

Az égi testek nagy sokasága,

Hatalmának fényes bizonyosága;

A nap és hód az ő keze munkái,
 A csillagok a setét éjj fáklyái,
 Mindenhatóságát bizonyítják,
 S véghetetlennek lenni tanítják.

Ő rakta rendbe teremtő munkával,
 Ő szállítá ki hatalmas szavával,
 Ama setét homály burokjából,
 Az eredeti létel hónyából;
 Meghatározta mindeniknek helyét,
 Temérdekségét és vonzó erejét,
 S pontokat rendelt melyeknél fogva
 Egymást körül keritik forogva.

Nem vólt még ember agyagból formálva,
 Nem vólt egészen a föld megcsinálva,
 Mikor az égnek tüzes testei
 Az Alkotónak régibb mivei,
 Az Úr nagyságos dolgait hirdették,
 Végetlen hatalmát dicsőítették,
 Fent ragyogtak léteknek örülvén,
 S a magasságost körül kerülvén.

Add magad társul én lelkem ezekhez,
 Adjad imádó szódat énekjekhez,
 Tégy szabad vallást az Alkotóru,
 Az örök élő Mindenhatóru.
 Csak te lennél-e magad érzéketlen?
 Midön az égnek seregi szünetlen
 Végetlen hatalmát bizonyítják,
 S megfoghatatlanságát tanítják.

Ők, amely ut van szabva járásoknak,
 Állandó törvénynyé tették magoknak,
 Utat nem vesztnék mindig forogva,
 Anyi ezer esztendőktül fogva;

Hát én? kit mint legnemesebb edényét
 Alkotott, megvessem-e szent törvényét?
 Én ne járnék-e bölcs rendelése
 Szerént, az ő lelkes teremtése?

Bird Uram! és tartsd lelkemet lelkeddel,
 És vezess engem hatalmas kezeddél,
 Utjain a te rendelésednek,
 És alkalmaztasd szent törvényednek
 Próbakövéhez azt a szabadságot,
 Melylyel az embert, ezt a kis világot,
 Amikor magad életre hoztad,
 Mások felett megajándékoztad.

Hogy ne akarjak semmit ami neked
 Nem tetszik és megsérti istenséged,
 Téged ismerjelek legfőbb jónak,
 Gondviselőnek és alkotónak;
 Téged imádni legyen legfőbb munkám,
 Téged dicsérjen szüntelen szívem szám,
 És ahonnan vettem származásom
 Mennyeiekre legyen vágyásom.

Pálóci Horváth Ádámnak mint énekszerzőnek egyik igen kitűnő jelleme az, miszerént ő a keresztyénségnek, illetőleg református hitfelekezetünknek legmélyebb, hogy úgy mondjam legmerészebb dogmáit, nemesak nem mellőzi, de lényeges tartalmukban őszintén, tisztán és bátran felfogja s néha-néha valódi költői fentszárnyalással hirdeti. Énekszerző társai legnagyobb részben papok és tanárok valának, de azért nincs közöttök egy sem, aki a Krisztus öröktőlfogva való igaz istenségét és a váltság munkáját oly buzgón és bátran hirdetné mint ő, aki pedig, a világi tudományokban mint pl. a történelemben, bölcsészetben és csillagászatban is, korához képest kitűnő jártassággal bírt. — A felületes rideg racionálisizmus ma is bizonyynyal visszarendül attól, midőn pl. azt mondja Horváth a mennybe emelkedő Megváltóról, hogy ő az,

aki kezdetben az égek oszlopaít teremtette s „aki ezt mondá légyen ég és föld s lett.“ Midőn továbbá, nagy heti énekében ezt mondja a Jézusról:

A mindennel bíró szegénynyé lett,
Küzködik az örök élet
A rettentő halál fájdalmival,
Harcol kemény kinaival. stb.

Aki fog itélni mindeneket,
Holtakat eleveneket,
Azt most halandó bírák büntetik,
Az halálra ítéltetik.
Felbomol a természetnek sora,
Mehal az életnek ura.

Bujj el és rejtse el tekintetedet
Fényes nap! aki tégedet
Teremtett, szenved, testbe öltözött
Isten függ a föld s ég között!
Föld rendülj és sirt készíts testének,

Ennek az Isten szentének: — mindezeket a trivialis rázionalizmus nem érti, sőt talán egyenesen fitymálja és gunyolja, mert neki érzéke sincs ahöz, hogy az itt hirdetett magasztos igazságokat felfoghassa. Nekünk pedig Horváth amaz eszméi után eszünkbe juthat korunk világhírű, tudós és szabadelvű államférfiának a spanyol Castelnának, a rabszolgaság ellen intézett magasztos beszédéből a következő pont a Megváltóról: „A kezeket, melyek a világegyetemet alkották, átlukgatták a rabszolgaság szegei; az ajkakat, melyek a mindenséget életre hívták, bezárultak a halálnak fagyos lehelletére. Annak, aki a vizeket öszvesüritette szomjazni, annak, aki a napnak tüztengert adott fázni kellett, és az ő halálküzdeme, mely áthatott sirjának köfedelén, — zsarnokainak szívét meg nem indíthatá. Magasztos műve a fájdalomnak! mely csupán és egyedül az embernevet viselő földi féregnek vala szentelve, de sikernélküli mű s csak képzelt váltság

mindazokra nézve, akik még a rabszolgaságban epedeznek.“

Még azok is, akik a Horváth és Castelar által, az Irással a keresztyén egyház legnagyobb részével egyezőleg hirdetett eszméket s érzelmeket nem tartják valódi pozitív s reális alappal és tartalommal bírónak mint mi, hanem csak a poézis bizonyos nemének vélik, — ezt a poézist bizonyosan százszorta többre becsülik a puszta rázrationalizmus halálos sivatagánál, kivált ha oly poézisra gondolnak, amelyről a költő és theolog Hagenbach azt mondja, hogy az „a legmagasztosabb igazság.“

Bocsánat e kevés kitérésért! Szabad legyen végül azon forró ohajtásomat fejezni ki, vajha a Teremtő, a magyar reformált egyházban, mind a lelkészek, mind a világi s az irodalmi férfiak között, minél több oly hű és buzgó keresztyéneket állitna élő, mint amilyen Pálóci Horváth Ádám vala!

Révész Imre.

II.

A vegyes házasságból származó gyermekek vallásának kérdéséhez.

Az 1868. LIII. t. c. 12. §-a, mint tudjuk, azt rendeli, hogy a vegyes házasságból származó fiúk atyjoknak s a leányok anyjoknak vallását követik, és hogy az ezzel ellenkező bármely szerződés, térítvény vagy rendelkezés ezentul is érvénytelen.

E törvényt a vallásszabadságról szóló törvényjaveszlát is, mely még a mult országgyűlés bizottsága által készítettett és a jelen törvényhozás eleibe fog terjesztetni, minden változtatás nélkül, egész teljességében meghagyja, kétségkivül azért mivel azt a hitfelekezeti viszonyok között, minden lehető más intézkedésnél helyesebbnek tekinti.

Es mégis, tapasztalat után mondhatjuk, hogy nincs hitfelekezetközi törvény, mely többször rontatnék meg és sűrűbb panaszokra adna alkalmat, mint ezen törvény.

Mi ennek az oka? vajjon a törvény már alapjában hibás-e, mint ezt a r. kath. lelkészekről emlegettetni hallhatjuk? vagy tán csak hiányos és így egy novellával kiegészítendő, mint ezt a protestánsok állítják?! Ezen két kérdés körül kíván jelen értekezés vizsgáldni . . .

Azok, kik a törvényt már alapjában hibásnak, téveszítettnek állítják, ez állításukat azzal kívánják bizonyítani, hogy azon törvény sérti a szülők lelkiismereti szabadságát, amenyiben azoknak szabad rendelkezését kizárva, egyenesen meghagyja, hogy gyermekeiket mily vallásban neveltessék; továbbá, hogy nevelési szempontból káros is, amennyiben a két különböző vallásban neveltetés idegenséget szül a testvérek között s azoknak öszhangzó egyirányu neveltetését gátolja; és végül, hogy az gyakorlatilag kivihetetlen, mert a kellő ellenőrzés, főleg népesebb helyeken, lehetetlen, és mert a szülők ellenálló akaratján e kérdésben magának az államnak ereje is megtörik. Ezek tehát azt sürgetik, hogy ezen törvény megszüntetésével, a gyermekek vallása feletti rendelkezést egyenesen a szülőkre kellene bízni.

Vegyük sorra ezen érveket s bíráljuk meg azoknak igazi értékét . . .

A lelkiismereti szabadság elvére hivatkozás kedvezően jelzi az időnek és viszonyoknak bekövetkezett változását. Szakítás az azon hagyományos multtal, melyben minden hitfelekezetközi kérdésnél, a protestánsokat illethető jogok megtagadására nézve elégnék tartatott a „catholicae religionis principiis adversatur“-féle ok, — és egyszersmind jelentékeny közeledő lépés a prot. gondolkozásmód álláspontja felé. Nem a mi feladatunk törödni azzal, hogy azon elv miként illeszthető be a r. kath. hitrendszerbe, és hogy ha azt r. kath. lelkészek nagyon hangoztatják, mit mondhatnak ahhoz Vácon, Esztergomban vagy Rómában: mi protestánsok bizonyosan kellemtelenül érintve nem érezzük magunkat, ha bármely kérdésnél

egyik uralkodó jelszavunk hangoztatását hallhatjuk. Azonban az egészen más kérdés, hogy azon elvre való hivatkozásnak van-e helye az idézett törvény ellenében? Én ezt határozottan kétségbe vonom. Mert azon törvény akkor sértené a szülők lelkiismereti szabadságát, ha az azoknak önmagokban határozó egyéni hitét érintené; de midőn az azoknak szabad rendelkezését csak egy személyökön kívül ható cselekményre, gyermekeiknek mily vallásban leendő neveltetésére nézve köti meg: akkor itt lelkiismereti szabadságról csak oly tág értelmezés mellett lehet szó, melynek alapján felette sok tárgyat lehetne elvonni a törvényhozás köréből, és a nazarénusokat sem lehetne gyermekeik iskoláztatására, vagy katonáskodásra kötelezni.

Épen ily tulzó azon állítás, mintha az idézett törvény nevelési szempontból egyenesen káros volna. Igaz, hogy jó, ha a családtagok a nézeteknek, meggyőződéseknék és érdekeknek minél több közös kapesai által lehetnek összetartva s épen ezért kedvező körülménynek tekinthető, ha a házastársak ugyanazon valláshoz tartozván, rájok nézve gyermekeik mily vallásban neveltetése még csak kérdés tárgyát sem képezi. De ha már valaki vegyes házasságra lépett, kell, hogy azon helyzet természetes következményeit elfogadja s így családjá körében a magáé mellett egy más vallást is megszíveljen. A szülők valláskülönbsége által már adva van, mintegy a természet rendjén, a gyermekeknek is nemökszerinti valláskülönbsége. És ha a házastársak között, a valláskülönbség mellett is megállhat a szeretet, béke és egyetértés: bizony a gyermekek jó nevelésének, vallásos képzésének és testvéri szives összehangzásának is, mint számtalan példák igazolják, a vallásegység még nem szükségképeni föltétele. Egyébiránt ha valaki a gyermekek különböző vallásban neveltetését már önmagában véve károsnak tekinti: akkor szintén kénytelen volna a szülők szabad rendelkezésének megszorítására szavazni; mert a vegyes vallású házastársak között könnyen fordulhatna elő oly szabad egyesség esete, hogy a fiu az apa, s a leány az anya vallásában neveltesék. Ne feledjük el itt azt sem, hogy helyes

nevelési irány mellett, az oly családi kör, melyben a tagok által egynél több vallás van képviselve, épen a legszebb keresztényi erénynek, a vallási türelemnek, valódi képző iskolájává válhatik, és hogy inkább az szolgálja a nevelés hátrányára, ha a vegyes házasságból származott mindkét nemű gyermekek egy vallásban neveltetvén, ez által a szülők egyike teljesen ki lenne zárva még a maga nemén levő gyermekek vallásos nevelésére való befolyásból is.

A mi a törvény gyakorlati kivihetetlenségéről állittatik, azt sem tartom kifogástalannak. Még az magában véve, hogy valamely törvény sűrűn megrontatik, nem mutat egyenesen annak kivihetetlenségére; mert a megrontás okai a törvényen kívül, számtalan más körülményekben is rejthetnek. És ha ez áll, akkor nem magát a törvényt kell megszüntetni, hanem azon körülményeket megszorítani, melyek a törvény megrontására vezető okokat és alkalmakat szolgáltatják. Így van ez a kérdéses törvéynél is. A törvény maga méltányos és igazságos, úgy hogy az magában hordja már a meggyőzés erejét, a gyakorlati kivihetőség erkölcsi föltételét. És ha a lelkészek a helyett, hogy annak megrontására segédkezet nyujtanának, a feleket annak helyes voltáról őszintén felvilágosítják, ezek, mint én azt magam is számos esetekben tapasztaltam, a törvénynek rendelkezésében többnyire kész szívvel megnyugsznak. Innen van, hogy már eddig is, minden kényszerítő erő közbejötté nélkül, folyvást szaporodik azon vegyes házasságok száma, melyekben a törvény rendelkezése szerint, a fiuk az atya, s a leányok az anya vallásában neveltetnek. Ez pedig a törvénynek állítólagos kivihetetlenségével egészen ellenkezőt mutat. Hát ha arról is gondoskodva lesz, hogy ezen törvényt törvénynek tekintsék azok is, kik eddigelé az ellen teljesen szabad kézzel véthettek: én megvagyok győződve, hogy akkor a gyakorlati kivihetetlenség ellenvetése önmagától elenyészik, és ezen törvény néhány év alatt egészen köznézet s közmeggyőződés tárgyává válik. Csak csudálkoznunk lehet, hogy azok, kik a vallási jogegyenlőség sérelmére fenállott korábbi hitfelekezeti törvényeket gyakorlatilag mind kivihetőknek

tartották, e tulajdont most egy oly törvénytől vélik megtagadhatónak, mely a jogegyenlőségen és viszonyosságon alapulván, a fenforgó kérdésre nézve a lehető legméltányosabban és leg-helyesebben intézkedik.

Ha már meg nem állhatók azon okok, melyek a kérdéses törvény alapján hibás voltának kimutatására felhozatnak: nem fogadhatjuk el azon nézetet sem, hogy a vegyes házasságból származó gyermekek vallásának meghatározását egyenesen a szülékre kellene bízni.

Egy nehéz s legtöbb esetben már a házasság megkötése előtt is kellemetlenségeket szülő vitakérdés dobatnék ez által a felek közé, mely a vegyes házasságok keletkezésére okvetlenül gátlólag folya be. Pedig az államnak nem áll érdekében oly intézkedés, mely a különböző hitfelekezeti polgárok egybeházasodását nehezíti; és a tisztán felfogott keresztyénység elve sem kívánja, hogy hitfelekezeti különbség házasság akadályául szolgálható válaszfalat emeljen az emberek között.

Megengedem, hogy a szülők szabad rendelkezése mellett is, a gyermekek vallásának kérdése sokszor helyesen és méltányosan intéztetnék el. De ekkor a szülők megállapodása nem lehetne más, mint a mit maga a törvény rendel. Azonban a leggyakoribb esetekben az egyesség oda menne ki, hogy mindakétnemű gyermekek vagy az egyik, vagy a másik házastárs vallásában neveltessenek. Ily egyesség mellett az egyik házastárs vallására való méltányos tekintet mellözve lenne; és sokszor már ez magában elég volna arra, hogy a családi élet belső öszhangzatát folyvást egy fájó hur panaszos hangja zavarja. Igen; mert oly egyesség létre jövedele csak két esetben gondolható, — nevezetesen, ha az egyik házastárs vagy egészen közönyös a maga vallása iránt, vagy pedig ha a másik házastárs irányában, bármi oknál fogva, erkölcsi nyomás súlya alatt van. Már ha ez utóbbi eset forog fen: akkor az ily egyesség mindig szomorubb dolog és keserübb gyümölcsöt termő fa, mint a törvénynek bármely megszorító rendelkezése, mely mellett egyik házastárs sem táplálhat magában fájó neheztelést a másik ellen.

Az ily egyességek, legtöbb esetben, bizonyosan még a házasság megkötése előtt, megtörténnének. S kérdés, hogy azoknak aztán az állam is kötelező erőt tulajdonítana-e? midőn pedig tudjuk, hogy házasságon belől sokszor azon fél lesz hatalmasabbá és irányadóvá, ki annak megkötése előtt csak csupa engedékenységre látta magát utasítva; és amidőn elképzelhetjük, hogy bárki is másként áll szemközt a még csak születendő, és a már megszületett gyermek vallásának kérdésével. Hátha aki még házasság előtt könnyen lehagyta alkudni születendő gyermekének vallását, ígéretét a házasságon belől megbánja s gyermeke megszületésével a szülői érzéssel együtt felfakad szívében a saját vallása iránti erkölcsi tartozás érzése is, és míg házastársa szorosán kíván a tett egyességhez ragaszkodni, ő, főleg ha a házasságban már hatalmasabb félnek is érzi magát, az egyesség ellenére a maga nemén született gyermeket saját vallásában kívánja kereszteltetni és neveltetni?! mi történjék ekkor? vajjon az ily egyesesség fogantatásához hozzájáruljon-e az állam kényszerítő erejével?! Már ha a szülők szabad rendelkezése mellett is, a gyermekek vallása kérdésének elintézésére, egyes esetekben az állam közbelépése szükségessé válhatik: akkor csakugyan jobb, ha az a maga végrehajtó erejét inkább egy méltányos és igazságos törvény, mint ily kétes erkölcsi értékű egyességek fogantatására tartja fen.

De a szülők szabad rendelkezésének meghagyása mellett is, kikerülhetlen volna, az egyes kérdéses esetek elintézhete végett törvényben meghatározni az ily egyességek belső és külső törvényes kellékeit; sőt arról is kellene a törvényhozásnak gondoskodnia, hogy ha ily megelőző egyesség nem tétetnék, s a szülők — ami nem lehetetlen — a megszületett gyermek vallására nézve nem bírnának megegyezni: ezen esetben mi történjék?

Látni való, hogy a szülők szabad rendelkezése mellett a törvénynek még több rendelkezni valója lenne, mintha egyenesen ő maga rendelkezik, s a törvény beavatkozása, még ha a szülők szabad tetszésére bizatnék is a gyermekek

vallásának meghatározása, nem minden esetben lenne nélkülözhető.

Ide járul, hogy ha a gyermekek vallására nézve egyedül a szülői akarat tétetik határozóvá: ekkor a gyermekek vallásos neveltetése könnyen válhatik csupa önkény és szeszély tárgyává, és a legfontosabb viszonyok egyike lesz bonyodalmassá magának az államnak is a hátrányára. Mert még ha a vallás és vallásos nevelés egészen közönyös dolog volna is az államra nézve, ami pedig nem az: az nem lehet soha közönyös az államra nézve, hogy oly fontos társadalmi kérdés körül, minő a gyermekek vallásos neveltetése, a jogviszonyok szabályozva vannak-e, vagy nem?

De ha a szülői rendelkezés volna jogérvényes: ebből még egy más baj is következne. Nevezetesen az, hogy ekkor a különböző hitfelekezetek lelkészei oda leméneek utasítva, hogy a vegyes házasságoknál saját vallásuk érdekeinek megóvására egész missiói buzgólkodást fejtsenek ki; és hogy ez mily kártékony lehetne nemcsak a hitfelekezetközi viszonyok békéjére, de a családok nyugalma, sőt a közvallásosságra nézve is, — alig szükség mondanom.

Mindezek oda mutatnak, hogy valóban bölcsen tett a törvényhozás, midőn a vegyes házasságból származó gyermekek vallására nézve a rendelkezést kivette a szülők kezéből s ez által őket eleve megszabáditotta oly kérdés nyomásától, mely rájuk nézve inkább csak a vizály és egyenetlenség magvait foglalta volna magában s még a társadalmi élet nyugtalanítására is sok szálon kihatott volna.

Nem szolgálhat itt a törvény ellenében kifogásul az, hogy így a vegyes vallású házastársak általában meg vannak fosztva gyermekeiknek egy vallásban neveltethetésétől; pedig sok esetben a szülők erre nézve egymással, minden erkölcsi nyomás közbejötté nélkül is, szépen megegyezhetnek.

Az ily szép megegyezés csak ott gondolható, hol az egyik házastárs a maga saját vallása iránt annyira hideg és közönyös, hogy azt családja körében még csak érvényesíteni sem akarja. Ezen esetben ő méltatlan tagja azon egyháznak,

melynek nevét viseli; és ha ő egyházának meg azon jogát is feláldozza, melyet a törvény annak számára biztosítani kívánt, akkor ő már lelkében szakított egyházával s csak az emlékezet és tán a hibásan értelmezett társadalmi illem szakadozó szálaival fogva tartozik még ahhoz, tényleg azonban azon egyházhoz, melyben a maga nemén levő gyermekeit a törvény rendelete ellenére nevelni kívánja. Ha tehát az ilyen házastársnak határozott kívánsága a maga nemén levő gyermekeket is házastársának vallásában nevelni: akkor használja fel ezen szándéka elérésére a törvény által engedett utat s kövesse ő is azt a vallást, melynek ő a magáé felett már ugy is előnyt adott. Ne mondja azt senki, hogy a vallásváltoztatás kényesebb volna a szülőre nézve, mint gyermekeinek más vallásban neveltetése. Az ily szülőnek állítólagos gyöngéd érzése semmi kiméletet sem érdemel akkor, midőn ő saját egyházának törvényes jogát kiméletlenül feladja. Ha a szülőknek oly mód nélkül szívökön fekszik mindkétnemű gyermekeiknek egy vallásban neveltetése; miután erre a törvény utat és módot nyújt: nem az következik, hogy a kérdés alatti törvény töröltessék el; hanem az, hogy magok a szülők is szüntessék meg maguk között a valláskülömbiséget, — éljenek tehát céljuk elérésére a törvény által engedett ut-móddal, és az a szüle, ki nem tartá szégyenletes dolognak saját egyháza iránt a hűtlenséget, ne tartsa szégyennek azt, a mi egy helyesen gondolkozó ember előtt sem szégyen — vallásának változtatását. Sőt nézetem az, hogy az egyházi törvénynek elébb-utóbb intézkednie is kell a maga hatáskörében az olyan szülők irányában, kik a törvény ellenére, a saját nemökön levő gyermekeket készek más vallásnak oda ígérni és nevelni, és ez által saját egyházuk érdekét a legérzékenyebben megsérteni. Az ilyenek ha maguk kilépni nem akarnak, kitörlendők lennének az egyház hiveinek névsorából.

A kérdés alatti törvény ellen az említett körülmény szempontjából csak akkor lehetne kifogást tenni, ha a szülők vallásváltoztatása épen nem volna megengedve s így ha azok végképen meg lennének fosztva gyermekeik egy vallásban ne-

veltethetésének törvényes módjától. De midőn ezen törvényes mód adva van: akkor ezen szempontból sem eshetik kifogás alá a törvénynek azon rendelkezése, hogy a vegyes házasságból származó fiúk az apa, a leányok pedig az anya vallásában nevelendők . . .

Ha már a vegyes házasságból származó gyermekek vallására nézve, a szülék akaratja s egyezkedése helyett, a törvénynek kell rendelkeznie: ez a vallási jogegyenlőség és viszonyosság alapján, csak két módon volt eszközölhető.

Vagy azt kellett volna kimondani, hogy mindkét nemű gyermekek az apa vallását kövessék; mert azt hiszem, már ekkor az anya vallásának nem lehetne adni az elsőséget;

Vagy pedig azt kelle rendelni, mint a hogy a törvény szól, hogy a fiúk az apa s a leányok az anya vallásában nevelendők.

Már e két mód közül az első, a felhozható védokok mellett is, azért nem vala elfogadható, mivel ekkor az egyik házastársnak, az anyának vallása a családkörében nem birna azon egyenjogúsággal, melyet mind az anya állása mind annak nevelési befolyása, legalább saját nemén levő gyermekekre nézve, természet szerint követel. Megalázva lenne ő ekkor vallásában és így személyében is, és nem gyakorolhatna befolyást még saját nemén levő gyermekeinek vallásos nevelésére sem. Mintegy vékony jégtábla huzódnék az anyai sziv és a leányok közé s a művelt vallásos kedély alig birná elhordozni, hogy az anya és leány ne együtt s ne ugyanazon módon imádja Istenét, és hogy az anya idegennek érezze magát azon szent helyen, hol leánya a maga ájtatosságát végezi, és viszont, hogy a leány ne ugyanazon oltár zsámolyánál egyesíthesse fohászát az anyáéval. A törvénynek ily rendelkezése bizonyosan megnehezítné a vegyes házasságok keletkezését s pedig épen azon osztályban, hol a magas műveltség a vallásos buzgósággal találkozik.

Fennmaradt tehát a másik mód, a hogy nevezetesen a törvény ez idő szerint rendelkezik, t. i. hogy a fiúk atyjoknak s a leányok anyjoknak vallását kövessék. Ez, nézetem szerint,

nemcsak azért helyesebb, mert a családkörben úgy az egyik, mint a másik házastárs vallásának az egyenjoguságból származó tiszteletes állást megadja s mindegyik házastárs részére biztosítja, hogy a maga nemén levő gyermekek vallásos nevelésébe saját vallásának és vallásosságának erejével is befolyjon; hanem azért is, mivel a nemiség viszonyánál fogva a fiuk életirányzása inkább az apa, a leányoké pedig inkább az anya befolyása és vezetése alatt állván, egészen természet-szerű, hogy az apa vallása a fiaknál, az anyáé pedig a leányoknál nyerjen érvényesülést . . .

De ha ez így van, méltán kérdésbe tehetjük, honnan mégis e törvény ellen az a tapasztalható nagy ellenszenv a róm. kath. lelkészek részéről, holott azon törvénynek méltányos és igazságos volta bizonyosan előttök sem lehet egészen titok.?!

Sincerizáljuk, minden keserűség nélkül, a kérdést. Ez az igazság kerékvágásába igazodás legbiztosabb módja. És legyen szabad itt gyakorlati lelkésziségem némely tapasztalatait is segítségül hívnom. .

A tények azt mutatják, hogy a klérus nem fogadta örömmel e törvény meghozatalát. A jogegyenlőség és viszonyosság elvén alapuló intézkedések általában ritkán találkoznak tetszésével azoknak, kik azok miatt némely megszokott előnyeikről kénytelenek lemondani. De hiába, meg kell barátkoznunk az igazság követelményeivel, valamint azon gondolattal, hogy jogélvezetünk biztossága és állandósága csak ott kezdődik, a hol annak az igazság szolgál közvetlen alapjául, és hogy ma már a hitfelekezeti viszonyok csak a jogegyenlőség és viszonyosság alapján rendezhetők.

De a tények arra is mutatnak, hogy a klerusnak célba vett törekvése volt e törvénynek hatálytalanná tétele. Én legalább nem tudom másként megmagyarázni magamnak azon országszerte tapasztalt egyöntetű eljárást, melynél fogva a róm. kath. lelkészek a vegyes vallású jegyesektől ezen törvény ellenére is, a reversalis-vételt mindenütt megkísértették, a törvénnyel ellenkező ígéreteket, ha azok egyházuk javára látszottak szolgálni, elfogadták, nem ritkán provocálták és az

illetéktelen kereszteléseket egyre gyakorolták. Igaz, hogy a törvény ellen egyes esetekben prot. lelkészek is vétettek; és ezen hibájukért őket sem mentegetem: de r. kath. lelkészek egész rendszerességgel folytattak hadviselést e törvény ellen; ők a vegyes házasságok körül, főleg a törvény meghozatala utáni elsőbb években, egészen úgy jártak el, mintha azon törvény nem is léteznék, vagy őket egyáltalán nem köteleznék, arra legfeljebb csak azon esetben hivatkozván, ha a felek történetesen abban akartak megegyezni, hogy mindkétnemű gyermekeik a prot. vallásban neveltessenek.

Ismeretes a klérusnak a vegyes házasságok körüli eljárása, mely minden kigondolható ügyességgel és szívós kitarással folyvást oda irányult, hogy ha azok már végkép meg nem akadályozhatók, legalább hódítás eszközeiül szolgáljanak s az azokból származó nemzedék teljesen a r. kath. egyház javára essék. Épen ezért még az 1790. XXVI. t. c. 15. §-a is, a mely pedig csak amyi kedvezményt engedett, hogy míg a vegyes házasságbeli róm. katolikus apának minden gyermekéi róm. katolikusok tartoztak lenni, addig a prot. apának csak fiai követhették ennek vallását, — szálla, szúró tövis volt annak szemében. És behozta a reversalis-prést, mely arra volt számítva, hogy a prot. egyház elesék azon csekély reménybeli szaporulattól is, melyet számára a vegyes házasságoknál a törvény biztosított. Hogy pedig a vegyes házasságbeli prot. fél e présbe, akarva nem akarva, betegyje a kezét, reversalis adás nélkül, megtagadtatott tőle házasságának egyházi ünnepélyességgel való megáldása, — a mi pedig akkor, midőn még a vegyes házasságok egyedül r. kath. lelkész előtt köthettek, és a midőn a házasság körül az egyházi áldás és templomi ünnepélyesség szükségére az uralkodó köznélet oly kiváló súlyt fektetett, nem épen csekély erkölcsi kényszer volt a jegyesekre nézve.

Majd hogy a reversalisokkal üzött lélekháborításoknak eleje vétessék, meghozatott az 1843. III. t. cikk, melynek 2. §-a kimondja, hogy vegyes házasságok evangélikus lelkész előtt is érvényesen köthetők. Ekkor meg a klérus ezen törvény

kedvezményét akarta a protestánsokra nézve meghiusítani. Igyekezett hatni úgy, hogy a vegyes házasságok, természetesen reversalis-vétel mellett, mégis csak ő előtte köttessenek; és ha a felek prot. lelkész által kívánták magokat egybeadtni, akkor a r. kath. lelkész vagy gyónásra nem bocsátotta a r. kath. jegyest, vagy a hirdetésről szóló bizonyítványt tagadta meg, vagy pedig abba, a prot. lelkész elrezzentésére, oda tette ezen clausulát: „dimitto ad quemcunque parochum catholicum.“ Ezen és több hasonló fegyverekkel sikerült kivinnie azt, hogy vegyes házasság prot. lelkész előtt évek hosszú során csak mintegy ritkaság képen köttetett s a nép-nél még a 60-as évek elején is közhiedelem vala, minha vegyes házasság csak r. kath. pap előtt kötethetnék.

Az 1848. XX. t. cikk kimondja ugyan a különböző hitfelekezetek között a teljes jogegyenlőséget és viszonyosságot: de a csakhamar bekövetkezett provisorium szomorú időszakában mellőzve lett annak érvénye s amnyira tért foglalt a klérus ujjal, hogy fenyegetődzései miatt, még nagytekintélyű és tapasztalt prot. lelkész is tartózkodott a vegyes házasságokat egybeadni. (L. Prot. Lelkészi Tár. 1854. Egyházi Tárcájának 50. lapján a jegyzetet). Midőn később akadtak egyes prot. lelkészek, kik az 1843. III. t. cikk alapján újra bátrabban kezdtek eljárni a vegyes házasságok körül s a clausulás dimissiókra, sőt a dimissió egyenes megtagadása mellett is, ha különben házassági akadály fen nem forgott, a vegyes házasságokat egybeadták; és midőn az ily feljelentett panaszos esetekben a helytartótanács (ami annak mindenkor méltó dicséretére fog válni!) a prot. lelkészek eljárását helybehagyta: a kifogyhatatlan leleményesség tárházából újabb fegyver vétetett elő. Kimondatott s tán épen a nagyszombati tartományi zsinat határozata folytán, hogy a vegyes vallású jegyeseknek csupa kihirdetésére is már egyenesen püspöki fölmentvény kívántatik. Ennek megadása pedig rendesen azon föltételhez köttetett, hogy a felek r. kath. lelkész előtt kelnek egybe s mindkétnemű gyermekeiket a r. kath. vallásban nevelendik.

Ha a római költő elmondhatta: „tantae molis erat Romanam

conderé gentem: " elmondhatjuk mi hazai protestánsok is, hogy nem csekély bajjal járt, lépésről lépésre, a „comburanturtól kezdve az „absquetamen praejudicio r. cath. religionis“ s több eféle szirteken és zátonyokon keresztül, az 1868. LIII. t. cikk kikötőjéig eljutnunk. A vallási jogegyenlőség és viszonyosság felé minden talpalatnyi tért úgy kellett a legnagyobb erkölcsi erő megfeszítése mellett, a klérus zavarba ejtő műveletei ellenében kivivnunk és érvényesítenünk.

De ez bútalánul most sem hagyja a törvény kedvezményét élveznünk. Multjának hagyományaihoz hiven, az időnek változott viszonyaihoz képest, újabb fegyverekkel folytatja a harcot. Igyekszik a törvény gyakorlati kivihetlenségét tényleg bebizonyítani; oda látszik működni, hogy az a r. kath. egyház javára minél sürűbben megrontassék, mintha azon nézet vezetné, hogy ubi omnes peccant, nemo peccat, és mintha az államnak közvetve azt is kívánná tudtul adni, hogy ha szégyent vallani nem akar, az ő aspirációja ellenére vallásügyi törvényt ne alkosson. Példákat tudok, hogy a vegyes vallásu jegyesekhez a törvény tudtul adása helyett, a plénánián rendszeren ezen kérdés tétetik fel: hogy egyezkedtek a gyermekek vallására nézve? a mi pedig már magában véve hivatalos egyéntől, tévedésbe ejtő kérdés a felekre nézve, miután a törvény kizárja az egyezkedést. Ha a felek abban egyeztek meg, hogy mindkét nemű gyermekek r. katolikusok legyenek: ez elfogadtatik, bejegyeztetik, sőt arra nézve reversalis is vétetik; s bár ennek törvényesen kötelező ereje nincs, mégis sok esetben gyakorlati sikere meg van. A prot. lelkész előtt a r. kath. fél mindig oly egy nyomon beszél mintha úgy volna betanítva, legalább nem nehéz a forrás eredetére rá ismerni. Ha a törvényre hivatkozunk, kész a r. kath. félnek eme felelete: „nem a törvény fog adni kenyeret a mi gyermekeinknek, tehát nem is parancsolhat abban, hogy mi, szülők, milyen vallásban neveltessük azokat!“ Legyen a férfi a r. katolikus, akkor a chablonszerű okoskodás ez: „én keresem a kenyeret nemcsak fiamnak, hanem leányomnak is; én adom azoknak a családi nevet is, tehát méltán követelhetem, hogy mindkétnemű gyer-

mekeim r. katolikusok legyenek.“ De már ha a férfi a protestans, akkor egy más ad hominem szóló argumentum véte-
tik elő s a r. kath. nő így szól: „az édes anya szenved meg
nemesak a leányokért, de a fiakért is; az dajkálja azokat kü-
lönbség nélkül, tehát mind a fiuk, mind a leányok legyenek r.
katolikusok!“ Így van készítve tehát egy oly kettős syllo-
gismus, melyeknek segítségével aztán — ha a prot. lelkész
azoknak lyukas voltát fel nem derítené — a vegyes házasságok
szaporulatai mind a r. kath. egyház ölébe tartoznának hullani . . .

A r. katolikus lelkész, ily magatartás után, alig kell
emlitenem, a törvényszerint más egyházhoz tartozó gyerme-
keket, ha hozzá vitetnek, rendszeren megkereszteli s lefoglalja
egyháza számára. S mint mindenre, úgy erre is kész nálla a
feletet. A keresztelést — ugymond — nem tiltja a törvény s
neki, ha megkeresztetik, nincs is joga a gyermektől a kereszt-
ség sakramentomát megtagadni; pedig tudjuk, hogy közönsé-
gesen elfogadott jogelv úgy a polgári, mint az egyházi köz-
letben, hogy senki másnak illetékességébe, jogkörébe ne avat-
kozzék, vagy mint a szentirat kifejezi, senki másnak a vété-
sébe sarlóját ne bocsássa. Ide járul, hogy a nép köztudatában
a keresztelésről azon hiedelem van kifejlődve, hogy a ki hol
kereszteltetett, oda tartozik vallására nézve is. S valóban ha a
prot. vallásban nevelendő gyermekeket a plebánus megkereszt-
teli s azoknak nevét a prot. lelkész hivatalhoz anyakönyvi be-
jegyzés végett, mint rendszeren szokott történni, át sem teszi; ak-
kor azok a r. kath. vallásban fognak neveltetni is, és nemcsak jo-
gos stolaris jövedelmében esonkittatik az illető lelkész, de az
illető egyház is tagjától fosztatik meg. — De a r. kath. lel-
kész erre meg azt feleli, hogy ő e tekintetben a szülék kíván-
ságát nem utasíthatja vissza.

Teszik pedig a r. kath. lelkészek ezen törvényellenes eljá-
rást teljes bátorsággal azért, mert az országgyűlés a törvényt
meghozta, de annak megsértőire büntetést szabni elfelejtett. S
a törvénynek ezen hiánya miatt maga a minisztérium is az ily
panaszos eseteknél kellő erélylyel és gyorsasággal, legszivesb
igyekezte mellett is, eljárni nem képes.

A közvélemény sem gyakorolhat a r. kath. lelkészre e tekintetben oly erkölcsi hatást, hogy az a törvény ellen cselekedni óvakodnék. A prot. lelkész, ha a hitfelekezeti törvényeket sérti s a missziói téren tulbuzgó, első helyen saját hit-sorsosaitól íteltetik el. Tizedrésznyi fortéjokkal élne ő, mint a mennyit a r. kath. lelkészek részéről a vegyes házassági ügyekben már szinte megszoktunk tapasztalni: ő felemelt fővel a társadalmi téren meg sem állhatna. A plebánusnak mindig van mentsége a közvélemény előtt. Ő — ugymond — nem tenné; de püspöke vagy a canoni jog, vagy a dogma parancsolja; s neki engedelmességre kell! Így ő még hivatali erényt is csinál törvényellenes eljárásból. De bármily bő és kényelmes köpenyeg legyen a püspökre, canoni jogra, vagy dogmára való hivatkozás: nem kell feledni, hogy ezen köpenyegnek az anyaga a századok hosszúsorán lett használatnál fogva, már nagyon megviselve van; és hogy az a vallási jogegyenlőség és viszonyosság követelményei ellen paisul többé nem szolgálhat. . .

És miért a törvény tiszteletben nem tartása s mindenféle ürügy alatt érvényteleníteni akarása? miért annyi álokoskodás s még a lelkiismereti szabadságra is hivatkozás?! Csupán azért, mert a r. kath. papság, bizonyosan az ő hiveire gyakorolt befolyásánál fogva, azon reményben volt, hogy a törvény hatálytalanná tétele mellett, a vegyes házasságból születendő gyermekeknek nagyobb százaléka fog a r. kath. egyház javára esni, mint a mennyit az részére biztosít. Semmi kétségem a felől, hogy ha megfordítva állna a dolog, a r. kath. papság nem látna azon törvény kivihetőségében semmi, akár erkölcsi, akár természeti lehetetlenséget; sőt bizonyosan egész erélyvel ő követelné annak szigorú alkalmaztatását.

Tagadhatatlan, hogy a törvény megrontása mellett, eddig a r. kath. egyháznak a vegyesházasságoknál tényleges nyere-ménye volt. Szüntettessék meg azon törvény: még ma is úgy állanak a körülmények, hogy a vegyes házasságból születendő gyermekek $\frac{3}{5}$ -e a r. katolika egyháznak ajánlatnák s csak mintegy $\frac{2}{5}$ -e esnék a prot. egyháznak. Azonban csalódnék a klérus, ha ezen arányt állandónak tekintené; sőt

arra lehetne elkészülve, hogy egy néhány év, legfeljebb egy pár évtized múlva, az arány egészen megváltoznék. Fel kell ugyanis tenni, hogy ha a gyermekek vallásának meghatározása a szülők akaratjára bíztnék, a prot. lelkészek sem néznék a kérdést összedugott kezekkel s ők is tudnának hatni saját vallásuk érdekében hallgatóikra. S minthogy a plebánusok legbiztosabban az oly vegyes házasságokkal tudják a születendő mindkét nemű gyermekeket a r. kath. vallásnak oda ígértetni, kik közül a prot. fél vagy épen nem járt soha iskolába, vagy minél kevesebb vallási oktatásban részesült: teljes joggal remélhetjük, hogy most már az iskoláztatás egyetemesb volta mellett, a protestánsok közül mind gyérebben fognának akadni oly egyesek, kik gyermekeik nevelésénél vallásuk érvényesítéséről készek lennének lemondani. Nem kell feledni azt sem, hogy az egyéneknek engedett szabadság, a vallás dolga körül, végeredményében nem a r. kath. hanem a prot. egyház javára dönti el a mérleget. Mi tehát protestánsok a törvény megszüntetésének eredményétől egyáltalán nem tarthatunk; mert ha még most néhány évig hátrányban maradnánk is, de kevés idő múlva maguk a r. kath. lelkészek lennének kénytelenek belátni, hogy azon törvénynek fentartása inkább az ő egyházuk érdekével vágott volna össze, mint a protestánsokéval. Már most is vannak egyes helyek s tán szerénytelenség nélkül felemlíthetem, azon gyülekezetet, melyben lelkészkedem, a hol a vegyes házasságok fele száma ez idő szerint is a prot. egyháznak ajánlaná a születendő mindkét nemű gyermekeket; és ha a r. kath. egyház itt is némileg még előnyben van, ez merőben onnan származott, hogy míg a r. kath. lelkész a törvényellenes ígéreteket elfogadta, azokat a prot. lelkész még eddig, bizva a törvény erejében, rendesen visszautasította.

De igerne bármily hasznót a törvény megrontása, nem erkölcsi kötelessége e különösen a lelkészeknek, azt mindaddig, míg eltörülve nincs, tiszteletben tartani? A vallás szolgálójának egyik feladata a törvények iránti tisztelet érzését is terjeszteni. S vajjon megfelelnek-e ők ezen feladatuknak, ha

bármily költött okok alapján segédkezett nyújtanak a törvény megrontására? Az egyik fél lelkésze hivatkozik a törvényre s a jegyeseknek meghagyja, hogy ahoz tartsák magukat; a másik fél lelkésze pedig azt csak olyan rendelkezésnek nyilvánítja, mely sem a szülőkre, sem a plebánusra nézve kötelező nem lehet. Mi következik ebből? az, hogy nemcsak ezen, hanem az ország többi törvényei felől is hasonló balméznet terjed el; pedig a törvényeket jobban őrzi a polgárok szívében meghonosított tisztelet érzése, mint a polgárok háta megé állított szuronyok hatalma.

Fel kell azt is tenni, hogy az álokok és hamis okoskodások ereje elébb-utóbb megszégyenül, és hogy ha az egyik parochián a feleket a törvény iránt tévedésbe kívánják ejteni, a másik parochián ezen eljárás nivoltát leleplezik. S vajjon maguk az illető felek is nem fogják-e egyszer belátni, hogy az egyik parochia őket félrevezetni akarja s ezen belátás nem fog-e a lelkészi hivatal erkölcsi tekintélyének többet ártani, mint használhat az egyháznak a vegyes házásoknál mester-séggel kieszközölhető reménybeli nyereség? Hiszen ma már, európai ker. világunkban, bármely egyháznak létkérdése a vallásnak nem extensiv, hanem intensív hódításával függ össze!

A hitfelekezeti viszonyok békéje is attól függ, ha a viszonzosság és egyenlőség elvéből keletkezett törvények mindkét részről őszintén megtartatnak. Sőt a közzvallásosság erősítésére is nem kis befolyással van a népéletben az, ha a különböző hitfelekezetek lelkészei egymással harci lábon nem állanak; de ez csak akkor lehető, ha a vallásügyi törvények mindkétrésről tiszteletben tartatnak s ha mindenik lelkész ovakodik a más egyház jogainak bármily törvényes vagy vallási ürügy alatt megsértésétől . . .

Bármennyire idegenkedjék is a klerus a vallási jog-egyenlőség és viszonzosság követelményeinek elfogadásától: ettől már többé meg nem szabadulhat. Vigyázzon ugy ne járjon, mint járt a monda szerint Tarquinius Priscus a sibyllai könyvekkel, ki először mind a kilencz kötetet drágálván,

visszautasította a vételt, holott aztán a megmaradt három utolsó kötetet ugyanazon árért megvette. Minél később fogadja el teljes őszinteséggel a klérus a vallási jogegyenlőség és viszonyosság elvét, azt ő csak annál drágábban fogja megfizetni. ezt a dolgok erkölcsi rendje hozza magával, hiszen ki tagadhatja azt is, hogy a klérusnak a vegyes házasságok körüli eljárása érlelte meg hazánkban a polgári házasság behozatalának szükségére iránt is a közvéleményt?!

Én azt hiszem, nem magam vagyok azon nézetben, hogy a klerikális észjárásban, modorban és gondolkodásban megvan a bámulatos dialectikai ügyesség, a helyzet előnyét felhasználni tudó sima tapintat és kitarató szívosság, de legtöbbszörre hiányzik belőle a tárgyilagos igazság őszinte keresése; mert nézetei s okoskodásai rendszeren célzatosak, már előre bizonyos kitérőt érdekek felé vannak irányozva. Nála a hatalmi kérdés érdeke mindig a legfontosabb és irányadó. És ez ejti a klerust minden számítási bölcsessége mellett is, saját helyzete iránt gyakran tévedésbe s magasabb és biztosabb érdekének compromittálásába.

A klérusnak hazánkban még mindig oly előnyös és fontos helyzete van, hogy ha teljesen a vallási jogegyenlőség és viszonyosság talajára helyezkedik: akkor is fog birni állásához mért súlyjal és befolyással. Sőt nézetem szerint, épen ezen talajon lesz állása legbiztosabb; itt nem foghat félni az időnek további romboló és átalakító erejétől; itt fejtheti ki erkölcsi erejét legteljesebb mivoltában. A klerus hatalmának valódi nagysága akkor fog bekövetkezni, midőn a múlt idők azon hagyományával egészen szakít, mely a r. kath. vallás számára előjogokat követel, és midőn a vallási jogegyenlőség és viszonyosság követelményeit őszintén elfogadván, nem lesz kénytelen mesterkélt okoskodások kisegítő eszközéhez folyamodni s nem fog állani harcban az igazság követelményével oly igények miatt, melyek felett már a fejlődő jogeszmé régen pálcát tört . . .

Ha a klerus nem annyira önmagát megtagadva, mint a viszonyakat és a helyzetet kellően méltányolva s távolabbi, de

egszersmind magasabb érdekének színvonaláig emelkedve, a vallási jogegyenlőség és viszonyosság elvének meghódol: akkor a kérdés alatt levő törvény már eddig nagyrésztben beélt volna magát az életbe s alig volna szükség annak érvényesítésére kiegészítő módozatról gondoskodni. Mint fentebb kifejtém a törvény helyes, méltányos és igazságos; s meg vagyok győződve a felől, ha a lelkészek, sem egy, sem másrésztől meg nem rontják azt, hanem a feleket is annak megtartására komolyan és őszintén figyelmeztetik; ha a törvényellenes ígéretek nem csak nem provokálják, de el sem fogadják, és általában semmiféle segédkezet nem nyújtanak a törvénynek megtörésére vagy kijátszására: akkor a miniszteriumnak nem sok baja lesz a vegyes házasságból született gyermekek vallásának kérdésével, — a törvény megtartva lesz s a hitfelekezetek békében fognak egymás irányában lenni a tiszteletben tartott törvény alapján. Én legalább a magam körében azt tapasztaltam, hogy ha a jegyesek egymás között abban állapodtak is meg, hogy mindkét nemű gyermekek reformátusok legyenek, felvilágosításom után azok a törvény rendelkezésében rendesen megnyugodtak, a másik egyházat illető gyermek keresztelés végett hozzám küldetett, én magamat a törvényhez tartva, küldtem azt a plebániára; s miután a szülők meggyőződtek afelől, hogy én nekik a törvény megrontására segédkezet nem nyújtok, csakugyan elvitették gyermeköket illetékes helyére megkeresztelés végett. Sajnálnom kell, hogy én a másik hitfelekezet részéről egyházunk irányában hasonló eljárást nem tapasztaltam; mert ha a vegyes házasságoknál ott is úgy járnak el, miként én jártam el, a törvény megrontása miatt bizonyosan nem kellett volna ismételt panaszokat emelnem a miniszteriumnál. A r. kath. lelkész ha akar, bizonyosan épen úgy tud a törvény tiszteletbentartása végett a maga hívére hatni, mint a prot. lelkész.

Fájdalom! de úgy van; nem mindenkinél lehet a törvény tiszteletben tartására egyenesen számítani; még a lelkészek sem képezik azon kivételes osztályt, melynek tagjai büntetés fenyegetése nélkül mindnyájan tegyék azt, amit a törvény

parancsol. Míg a törvény így áll, mint jelenleg, el lehetünk készülve arra, hogy prot. lelkészek is, mennyivel inkább a r. katolikusok, egyházuk népességének szaporíthatása végett, sokszor fognak az ellen vétetni.

Igen, mert a különben helyes törvénynek hiánya van, nevezetesen az, hogy fogantatásának módjáról és eszközéről gondoskodva nincs. A törvény elfelejtett áthágóira büntetést rendelni . . .

Mily egészen másként van ez, ugyanazon törvény 10. §-ánál, ahol a hirdetésről szóló bizonyítvány kiadásáról lévén szó, az rendeltetik, hogy a bejelentett akadály eltitkolásáért a lelkész 500 frtig fokozható bírsággal és félévig terjedhető fogsággal büntetendő. Tudtomra egyetlen egy eset sem volt, melyben ezen büntetést alkalmazni kellett volna; — a büntetéssel ellátott törvény ellen sem prot. sem r. kath. lelkész nem vétett. És ha azon törvény 12. §-ához is, mely a vegyes házasságból született gyermekek vallásáról szól, a törvényhozás büntetést is csatol: azt hiszem nagyon kevésszer lett volna az megrontva s biztosan tudott volna a miniszterium is eljárni.

Most valóban e törvény fogantatásánál nehéz a miniszterium helyzete. A feljelentett egyes panaszeseteket egy év lefolyása alatt sem bírja elintézni. Replikáz vele az egyes plebánus; böleselkedik s okoskodik az a maga módja szerint s bár a miniszterium meghagyja az illetéktelenül megkeresztelt gyermek anyakönyvi kivonatának bejegyzés végett az illető egyházhhoz való áttételét: a plébánus ezt is rendesen csak a miniszterium újabb sürgetésére teszi meg.

Miért az ily egyszerű dolognak elintézésére ily hosszadalmas ut s a hatalom tekintélyével össze nem férhető bizonytalan sikerű eljárás?! A plebánus tudván, hogy ez ügyben büntetés szabva nincs, a miniszterium meghagyása ellenére is, a legelső alkalommal újra nem respektálja a törvényt. És orvoslatért minden ilyes egyes esetnél az egyházi felsőség útján ismét a miniszteriumhoz kell folyamodni. Elhallgatni bajos, főleg annak, ki maga a törvényt megtartja; a panaszos eseteket pedig feljelentgetni: csaknem annak a veszélynek teszi ki

magát az ember, hogy a miniszteriumnál, mely az ily ügyben akarva sem járhat el erélyesen, nem a törvénysértő itéltetik el, hanem a feljelentő tekintethetik nyugtalan vérü, alkalmatlan-kodó individuumnak.

Ha a törvény így marad, mint a hogy most van; ha ez egy novellával nem bővítették, és így ha hiányos volta el nem enyésztek: akkor annak megtartását sem várni, sem eszközölni nem lehet; akkor legjobb azt egyenesen megszüntetni s kimondani, hogy a vegyes házasságokból született gyermekek vallása felett a szülék határoznak. Igen; mert ha van oly törvény, melyet az állam végrehajtani, foganatosítani nem tud, v. nem akar; ha van oly törvény, melynek megrontását bárki büntetlenül teheti: ez kihat az állam egyéb törvényei iránti tisztelet csökkentésére is s a polgároknak a jog és kötelesség körüli fogalmaknak veszélyes összezavaródását okozza. Az ily törvénynek vagy végrehajtási módjáról s eszközéről v. egyenes megszüntetéséről gondoskodni, az államnak önmaga iránti tartozása.

És ha már atörvényhozás, mint feltenni lehet, ezen törvényt továbbra is meghagyja s annak foganatosításáról is intézkedni kíván: kérdés mi lenne az a novella, melylyel annak mostani hiányán segíteni lehetne?

Én inkább csak a novella szükségét látom és érzem, mint azt valósággal formulálni is akarhatnám. Ezt legjobban fogja eltalálni a törvényhozás bölcsesége. Azonban úgy vélem ezen novella tartalmát ilyen forma rendelkezés tehetné:

1. Más egyházhoz tartozó gyermeket bármely lelkész csak az illető lelkész megbízása folytán keresztelhet s a megkereszteltnek nevét anyakönyvi bejegyzés végett az illető lelkészhez átteszi;

2. a ki a törvény szerint más egyházhoz tartozó gyermeket az illetékes lelkész megbízása nélkül, és így illetéktelenül megkereszteli, esetenként 20 ftra büntetendő s a megkereszteltnek nevét a büntetés kimondásától számítandó 14 nap alatt, anyakönyvi bejegyzés végett, az illető lelkészhez átteszi, mely határidő elteltével, a 20 frtnyi büntetés az anya-

könyvi bejegyzés át nem szolgáltatásáig, 14 naponként ismételtetik ;

3., a mely lelkész v. tanító a törvényszerint más egyházhoz tartozó gyermeket a maga egyháza vallásában neveli és oktatja, esetenként 50 frtra v. egy havi fogságra büntetendő.

Ezen vagy ehhez hasonló novella teljesen elég lesz a lelkészeket e törvény megsértésétől való óvakodásra rábírni, — a törvénysértési esetek számát igen csekélyre lesz állítani s tán a szülők ellen ezen esetben nem is kell büntetést szabni mert azok a lelkészek által önként fognak ekkor a törvényszerinti eljárásra szorítottatni. És egy ily novella mellett egy szolgabíró nagyobb eredménnyel fog a hitfelekezetközi sérelem megörvoslásánál eljárni, mint most a törvény hiányos volta miatt maga a miniszterium. Ha a törvény a büntetést világosan megszabja : akkor azt hiszem, a miniszteriumot nem is kellene az egyes panaszos esetek egyenes elintézésével terhelni ; azt alattas közigazgatási közegekre is rá lehetne bízni p. o. szolgabírákra, polgármesterekre, v. épen ha bíróra volna szükség, járásbíróra, ugy azonban, hogy minden ily esetek elintézéséről a miniszteriumhoz jelentés terjesztetnék fel.

Én a törvény további fontartását a kifejtett indokok alapján óhajtom, de csak ugy ha annak hiánya egy novella megalkotása által pótoltatik. E nélkül azt foganatosítani nem lehet s a gyakorlatban az okvetlenül elgázoltatni fog. Mert ha látjuk, hogy annak sértői szárazan maradnak s a miniszterium figyelmeztetése mellett is a plébánusok büntetlenül elfoglalják a vegyes házasságokból törvényesen egyházunkhoz tartozó gyermekeket : akkor senki se okoljon minket ha mi is az olyan törvény iránt a kötelezettség érzése alól feloldva fogjuk magunkat tekinteni s ha a törvényellenes ígéretek mi is egyházunk javára elfogadjuk.

De jobb ekkor magát a törvényt megszüntetni ; mert törvény, melynek ereje nincs, önmagában megszünt törvény lenni s csak az államhatalom gyengeségének emlékeztető jele gyanánt szolgál.

Én a magam részéről ezen törvénynek megszüntetése

mellett sem féltém a vegyes házasságoknál egyházunk érdekeit; majd a r. kath. lelkészek néhány év, legfeljebb egy pár évtized alatt megfognak látni, nem lett volna-e előnyösebb egyházukra nézve ezen törvénynek fentartása s érvényesítése?!

Filó Lajos.

III.

Alistali Farkas Jakab, egy eddig ismeretlen XVII. századbéli író.

A XVII. században a 20-as évektől kezdve ref. ifjaink, kik papi vagy tanári pályára készültek, leginkább a hollandi egyetemeket keresték fel. Utrecht, Franckera, Gröninga, Leyda és Harderwijk épen oly megállapodási helyek voltak ekkor részökre, mint elébb a XVI. században Wittenberg és később a 30 éves háboru kitöréséig Heidelberg. Tudjuk, hogy jobbainknak, ugy a főurak mint a középnemesek osztályából, sőt gazdagabb városainknak is, még folyvást meg volt az a jó szokásuk, hogy időnkint egy-egy ifjut tartottak vagy segélyeztek külföldön. A küzdő egyháznak csatára kész erős bajnokokra volt szüksége, mert napi renden voltak a hitviták, melyekkel kölcsönösen faggatták és emésztették egymást a felekezetek emberei. A kiküldött ifjak a kor irányánál és szükségéinél fogva, főképen a hittudomány terén fejtettek ki nagyobb tevékenységet, de egynémelyik közülök az akkori tudomány egész körét felkarolta. Ezt mutatják egyetemi értekezéseik és vitatkozásaik, melyeket hálából pártfogóiknak ajánlottak és számos példányokban küldöttek meg kitünőbb egyházi és világi férfiaknak, előljáróiknak vagy barátaiknak. Ily uton s módon ök voltak azok, akik a külföld eszmemozgalmait, a tudomány és tanügy terén felmerült újabb kérdéseket, hazájok fiaival megismertették és szellemi közösséget hoztak létre Magyarország és nyugot-európa között. Ök voltak föterjesztői akkor hazánkban a tanultságnak, ök eszközölték, noha csak szűkebb körben azt, ami jelenleg közlekedési

eszközeink fejlettsége mellett, a hírlapok és folyóiratok feladásává váltott. Méltó volna ezen egyetemi értekezéseket és vitatkozásokat egytől egyig összegyűjteni és a magyar tudományosság történetének javára kizsákmányolni, mert bizonyos, hogy azok egyben-másban a kor gondolkozásának és műveltségi viszonyainak ismeretére vezérelnek s amellet legtöbb-ször igen fontos élettörténeti adatokat is tartalmaznak.

Ilyeneknek tartom én azon értekezéseket, melyek Alistali Farkas Jakabtól ránk maradtak. Született ő 1630 táján Pozsony megye Alistál nevű városában; honnan akkori szokás szerint előnevét is vette. Serdülő korában szülőit elveszítvén, hasonnevű nagybátyja gyámsága alá került.¹⁾ Gymnasiumi tanulmányait Komáromban végezte. Kitünik ez abból, hogy Magyarai Ágh Jakab komáromi lelkésztől egyik akadémiai vitatkozásának ajánlásában úgy emlékezik meg, mint aki őt ottani tartózkodása alatt számtalan jótéteményeivel segítette tanulásában.²⁾ Komáromból Sárospatakra ment tanulni, hol 1647-ben van beírva a főiskola anyakönyvébe³⁾; de itt csak egy évig hallgatta a felsőbb tudományokat Nógrádi Mátyás, Váci András és Szőlősi János tanárok alatt, már a következő évben anyakönyvünk bizonyítása szerint tanítóságra ment. Tokajba, hol akkor virágzó, gazdag és népes ref. egyház volt, melynek két lelkésze Zebegnyei János és Gönci János az iskolát is jó karban tartották és az ottani gymnasium-féle intézet növendékei seniort is választottak magok közül a szomszéd Patak példája szerint. Tokajban úgy látszik, csak egy évig viselte a tanítói hivatalt, mert 1650-ben már az utrechti egyetem tanulóinak sorában találjuk Weszprémi bizonyosága szerint.⁴⁾ Tokajjal a külföldön is fentartotta összeköttetését; két

¹⁾ L. *Problemata aliquot ad Politiam ecclesiasticam, de scholis quae publice ventilandam proponit* Jacobus Farkas Alistalinus. Az ajánlatban.

²⁾ L. Ugyanannak ugyanazon művét.

³⁾ *Catalogus studiosorum ill. scholae s.-patachinae ab anno 1615. ad annum 1671. receptorum.*

⁴⁾ L. *Weszprémi. Succincta medicorum biographia tom. IV. p. 137.*

egyetemi értekezését a városi tanácsnak ajánlotta a következő szavakkal: „amplissimis, consultissimis, religione et prudentia eminentissimis viris, D. judici primario, consulibus optimis et eorum publico notario, coeterisque inclytum et florentissimum Tokajiensis reipublicae senatum constituentibus, pro amore domus dei Zelo christianissimo accensis, servorum Christi fidelium aequis aestimatoribus et nutritiis, Dominis maecenatibus et studiorum meorum promotoribus benignissimis.“ etc. Ezen ajánlatból kitetszik, hogy neki a tokaji tanács külföldi utazásában segítségére volt. Ha a Veszprémi feljegyzése szerint Utrechtben 1650-ben iratta be magát, úgy ő legalább is négy évig tartózkodott külföldön, valószínűleg mindég a hollandi egyetemeken, mert én két olyan értekezését ismerem, melyeket 1654-ben Utrechtben adott ki. Innen és ugyanezen évről kelt az a héber üdvözlő versezete is, mely K. Csipkés György „Schola hebraica“ című héber nyelvtana előtt áll. Hazájába visszatérvén, 1656-ban gönci tanár volt, mint ezt Tatai P. Mihály egyetemi értekezése bizonyítja, mely egyebek közt neki is van ajánlva ezen szavakkal: ¹⁾ „Celebris scholae göncinae rectori ut diligentissimo ita meritissimo.“ Hogy a gönci gymnasium még ekkor jó hirben állott, igazolja azon kézirati feljegyzés is, mely a sárospataki főiskola könyvtárában egy „Collectio miscellaneorum“ nevű gyűjteményben ezen cím alatt találtatik: „Idea scholarum Pannonico-Daciarum concepta, meditata, depicta per N. N. 1690.“ Ebben a XVII. század nagyobb ref. iskolái közt Gönc is említve van. Hadd álljon itt egészen a hexameterbe szedett becses kézirat némi adalékul iskolaügyi statistikánk történetéhez, mely körül ugyanis talán soha el nem oszlatható homály borong.

D e b r e c e n e s s e p i u m , d o c t u m f a c i t a t q u e m o d e s t u m ,
P a t a c h a l e n s a r t e s o s t e n d i t m u n i a v i t a e ,
A l b a s a l u t i f e r i s p e c t u s v i r t u t i b u s i m p l e t ,
V á r a d u t r u m q u e d a b i t , s u n t s e m i n a M a r t i s e t A r t i s ,
S z a t h m á r a m a t c e n s u m , s t u d i o r u m n o b i l e p e n s u m ,

¹⁾ Disputatio th. De providetia dei circa peccatum Franeckeriae 1656.

N é m e t h i Debreciis gaudet plantata novellis,
 R i v u l u s ingenium v i n o prestabit acutum,
 C o l o s i u m tenui Musam sustentat a g e l l o,
 G e r m i n a t oleo dives sub monte Komárom,
 P a p a subit varios fortunae nomine vultus,
 G a u d e t adire gravis telo oppida Turcica V e s z p r é m,
 A m p h i t h e a t r a l i g a u d e t T i r n a v i a plausu,
 C a s s a e a d e m varians in eadem vix manet hora,
 G ö n c i a Patakios imitantur semina mores,
 C r e s c e r a t in ramos earuit radice D i ó s z e g h,
 S z o b o s z l ó proprio sustentat lacte parentis,
 S a e p e K ö r ö s radice trahit documenta docendo,
 F l u m i n e S z é k e l y h i d medio sitit, aestuat, alget,
 A r u i t ipse lacus nec floret arundine T h a s n á d.

A gönci tanárságot nem viselte élete fogytáig, sőt úgy látszik a tanári pályát a papival cserélte fel. Legalább Lampe ¹⁾ úgy emlékezik róla, mint szönyi lelkészről és a komáromi egyházmegye prosenioráról. Hol és mikor halt meg adatok hiányában meg nem mondhatom ²⁾.

Művei közül, ha ugyan volt több, három egyetemi értekezést ismerek, ezek cím szerint a következők : 1.) *Problemata aliquot ad politiam ecclesiasticam de scholis.* Ultrajecti. 1652. 4-o. 2.) *Disputationis politicae de nobilitate pars prior.* Ultrajecti. 1654. 4-o. 3.) *Disputationis politicae de nobilitate pars posterior.* Ultrajecti 1654. 4-o. A két utóbbi értekezésben a politikai értelemben vett nemességről beszél és azon méltóságot érti alatta, melyet valamely polgár kitünő erényeinek és az állam iránti kiváló érdemeinek jutalmául a császártól, királytól vagy fejedelemtől nyer vagy elődeitől örököl. Előadja a nemesség különféle neveit, az igazi nemesség szerzésének módját, természetét, célját, fokait és elvesztésének okait. Szerinte a nemességet el lehet veszteni, ha valaki a nem szabad művészek után él, ha oly hivatalra vagy mesterségre adja magát, mely

¹⁾ *Historia eccl.* ref. 569. l.

²⁾ Némi adatok az Alistáli F. Jakab életéhez, található még e folyóiratban : 1871. 522. lapon, Eötvös Lajos által közölve. — Szerk.

inkább testi ügyességgel mint szellemi munkával jár. Ezekhez számítja nem csak a vargákat, pékeket, ácsokat, koressmárosokat, hanem a fuvolásokat, citerásokat, lantosokat és más efféléket is, kik lakomák, ünnepélyek alkalmával megfizettetik magokat és munkájokkal nyereszkednek. A kereskedést sem engedi meg a nemes embernek, mert ha például salátát, foghagymát, vereshagymát, petrezselymet és más egyebet, a mi a kertben terem, vagy kacsát, libát, csirkét árulnának a nemes emberek: az adás-vevés igen megnehezítetténe, minthogy a paraszt ember a hatalmasabb nemestől nem merne vásárolni. Így még azon veszély is bekövetkeznék, hogy a kereskedésből származó minden hasznot magához csikarna a gazdag és hatalmas nemesség, a szegény parasztok pedig falun és városon nagy nyomoruságba süllyednének.

A „*Problemata aliquot ad politiam ecclesiasticam de scholis*“ című művében az iskolákról értekezik. Főbb pontjai a következők: Az iskola oly társaság a hol a köz és magán életre egyformán hasznos dolgokat tanítanak és tanulnak. Az iskolának nincs sem egyházi sem polgári hatósága tulajdonképpen; az államban és az egyházban van, különbözik mind az államtól mind az egyháztól mint az embryo az állattól. Az iskola állítása és igazgatása épen úgy tartozik az államra mint az egyházra, de ott a hol oly felekezetek is vannak, melyek nem az állam vallását vallják, ezeknek magoknak kell gondoskodniok az iskolák állításáról és igazgatásáról.

Az iskolákat három osztályba sorozza 1.) Alsó vagy közönséges iskolák (*infimae seu vulgares*), melyek a mostani népiskoláknak felelnek meg. 2.) *Gymnasium*, mely *schola trivialis*, *paedagogium*, *schola latina*, — *particularis* és — *classica* néven is előfordul nála. 3.) Legfelsőbb iskola, melyet *universitasnak*, *studium generale*-nak és *academia*-nak is nevez.

Az alsó vagy népiskoláról kétféle fokozatot vesz fel, az egyik a hol mindeneknek egyformán szükséges tantárgyak taníttatnak, névszerint: anyanyalven való olvasás, mindennapi imádkozás, éneklés, szentírás, olvasás, a catechis-

musnak könyv nélkül való betanulása magyarázat után, kérdezgetés által értelmesen. Ezen kívül szorgalmasan kell gyakorolni az isteni tiszteletet. A másik fokozaton, azokon kívül, a melyek a vallásra és jó erkölcsre tartoznak, előadatik a szépírázat, szám, valamely élő idegen nyelv, levélírás, a leányoknak ezen felül kézi munkák még pedig nem csak a közönségesek, és főképen szükségesek, hanem a ritkébbak és művésziesebbek. Mind a fiuknak mind a leányoknak szükségesnek tartja még a zenét, rajzolatot (initia artis pictoriae). A fiukat a leányoktól jónak látja elkülöníteni.

A gymnasium az akademiára előkészítő intézet. Van kisebb és nagyobb (mediocris et excellentior). Amannak tantárgyai: latin és görög nyelv, rhetorica, poesis, a logica elemei, catechesis; emebben a rhetorica és gyakorlati logica bővebben adatik elő, vitatkozások és szónoklatok tartatnak, a görög nyelv oly mértékben tanittatik, hogy azon bizonyos tárgyakról prózában és versben tudjon írni a növendék, továbbá előadatik a történet, időszámítástan, szám- és mértan, természettan, a héber nyelv azoknak, kiknek arra különös szükségök van, végre a theologia kérdezgetés és vitatkozás folytán, rendszeresen.

Az egyetem vagy akademia a tanítóknak és tanulóknak az a társasága, mely különös hatalommal van felruházva nyilvános leckék és gyakorlatok tartására bárki előtt, minden tudományból, ingyen, továbbá bizonyítványok, jutalmak és méltósági fokok adományozására. Az akadémiai igazgatásra három dolog tartozik: felvétel, elbocsátás és valamely méltóság adományozása. Hogy valamely helyen egyetem legyen, szükségesnek tartja a következőket: 1) olyan város, melynek egészséges levegője, nyílt terei és sétányai vannak; 2) nyomda, vegyészeti és bonctani terem, fűvészkert, csillagda mindenféle mennyiségteni készletekkel ha lehet oly műhelyek s gyárak a hol azok készíttetnek; 3) Biztos jövedelem, melyből tisztességes segélydíjjakat pontosan lehessen fizetni; 4) Társulatok (collegia bursae, hallae), melyek néhol hasznosak, de néhol a sok, féle visszaélés miatt nem igen sokra becsülletnek. Végre beszél még a szabadalmakról, törvényekről és törvénykezésről.

Az akademiákat is két osztályba sorozza : első és másodrendűekre ; amazok egyetemi szabadalommal és cím-nel vannak felruházva, emezek tulajdonképen gymnasiumnak, illustris scholanak nevezhetők. A kettő közt legfőbb különbség az egyetemi méltósági fokok adományozásában van.

Szinyei Gerzson.

Egyháztörténelmi tárcza.

I.

Bottka Ferenc kéri Klobusiczky Andrást hogy a hajdan virágzott, de most pusztulásnak indult pápai iskola számára küldjön rektort Sáros Patakról általában indítsa jótékony ságra Lorántfy Zsuzsanna fejedelem asszonyt a szomorú helyzetben lévő dunántúli ref. egyházak iránt. Pápa 1651. máj. 15.

Generose domine mihi colendissime.

Servitiorum meorum paratissimam commendationem etc.

Isten kegyelmedet kívánsági szerint való sok jó szerencsével, jó egészséggel áldja meg kedvesivel egyetemben szívből kívánom. Minemő szükségtől kényszerítettvén bennünket, kelletett aláküldenünk kegyelmeitekhez Patakra bizonyos követinket scholáknak pusztult állapotja végett, hogy itt ezen a mi földünkön nem találkozik oly ifju legény, a ki scholáknak gondját viselné, noha annak előtte ez a mi pápai scholánk, okos, tudós emberekkel büvölködött, s alatta levő ifjak is olyak voltak, hogy az Dunán innen való tractusba minden ecclesiákban kihattottanak, és másoknak kedveskedhattunk, de most ugyannyira elfogyatkozott, hogy csak nem teljességgel pusztán vagy on scholánk, a mely ennek a Dunán innen való tractusnak matrixa volt ennek előtte, melyet a kegyelmeitek földén levő sok emberséges emberek is tudnak, kiért kényszerítettünk alá küldeni, irtunk mind Veréj Ferenc uramnak ő kegyelmének, mind pedig Comenius és Tholnáj János uraméknak ő kegyelmeknek, kegyelmedet is kérem mint jóakaró uramat mind magam nevével, s mind pedig közönségesen ez pápai evangelicus atyánkfiai nevével, hogy legyen kegyelmed minden segítséggel követinknek az scholamesternek megszerzésében, kit mind én, mind közönségesen megszolgálunk kegyelmednek, el is hittem pedig, hogy ilyen közönséges jó dologban kegyelmed érettünk nem szánja jó akaratját, mind a felküldésének módjában egy ideig, mind megszerzésében. Jut eszemben, hogy kegyelmed az fejedelem asszony ő nagysága nevével egykor Posonban, emlékezett volt énnekem az Dunán innen való egy schola felől,

hogy hol kellenék itt az Dunán innen egy scholának lenni, a ki a több scholáknak matrixa lenne, s ő nagysága az fejedelem asszony is minden kegyelmességét nyujtaná, hasonlóképpen kegyelmed is jó akaratját ajánlotta abban az időben ezen dologról. Azért ha valahol kívántatnék együtt az Dunán innen, Pápán kívántatnék, azért minden jó akaratját mutassa kegyelmed. Ugy vagyom, az Dunán innen levő presbyterium iratott ő nagyságának az öreg fejedelem asszonynak egy alázatos supplicatiót, az Dunán imeni ecclesiákra való subsidium végett, mely subsidiumról ő nagysága tett volt is immár valami ígéretet, az ő nagysága udvari prédikátora Medgyesy Pál uram által, ezen alkalmatossággal köztünk ez presbyterium supplicatióját ha beadják ő nagyságának, mind a beadásában, s mind az választételben legyen minden segítséggel követinknek, mutassa kegyelmed ez aránt is való jó akaratját ez mi nyomorult földünkhez, ha ő nagysága valami kicsin beneficiummal leszen, kit elhítem, hogy kegyelmed jó akaratját mutatván, nem leszen követinknek sem egyikben sem másikban haszontalan fáradságok. Mely kegyelmed jó akaratját minden vékony tehetségem szerént alázatos szolgálattal meg igyekezem szolgálnom, mind közönségesen pedig megszolgáljuk kegyelmednek, mert a mi földünk amnyira megfogyatkozott, a mint maga kegyelmed is tudja a patronus nélkül, hogy schol senki nincsen, egyedül csak Isten a ki az együgyük által az ő tiszteletinek helyét oltalmazza. Mely kegyelmed ebbeli jó akaratját, minden alkalmatossággal alázatos szolgálattal meg igyekezem szolgálnom. De reliquo Isten kedvesen veszen kegyelmedtől, ha kegyelmed erre a mi földünkre, a több jóakarói között énnekem is parancsol, örömet akarok szolgálnom kegyelmednek. Isten éltesse kegyelmedet.

Datum Papae 15. Maji Anno 1651.

Generosae dominationis vestrae servitor paratissimus

Franciscus Botka mp.

Külcim: Generoso domino Andreae Klobusoczky, illustrissimae dominae principissae Susannae Lorantffy, illustrissimi quondam domini Georgi Rakocj, alias Transylvaniae principis relictuae viduae, universorum bonorum praefecto etc. domino mihi confidentissimo.

(A m. kir. kamarai levéltárban levő eredetiről)

Közli Szilágyi Sándor.

2.

Protestáns egyháztörténelmi kalászat, II. Rákóczi Ferenc fejedelem cancelláriája 1703–1706-iki kiadványi jegyzőkönyvéből.

I.

Ex Castris ad Tokaj positis, die 18. Novembris Anno 1703. A gyöngyösi reformata valláson lévőknek supplicatiójok iránt

megengedettett, hogy vallások szerint a városon valamelyik háznál isteni tiszteleteket gyakorolják; de, hogy a templomot visszafoglalják, meg nem engedtetett.

II.

„Praedicatoroknak fizetések iránt való Pátens.”
 Nos Franciscus Dei Gratia Princeps Rákóci de Felső-Vadász, Comitatus Sárossiensis Supremus ac Perpetuus Comes etc. Universis et singulis quorumcunque Locorum, Civitatum, Oppidorum et pagorum Fidelitati Nostrae subjectorum Judicibus et eorum vices-gerentibus, Juratis item ac Incolis cujuscunque Status et Ordinis Praesentes Nostras visuris, lecturis vel legi auditoris Fidelitatibus Nobis dilectis, Salutem et Gratiae Nostrae Principalis propensionem. Tul az Tiszán lévő ecclesiák papjai s praedicatori alázatos instantiájokbul értjük: midőn némely városokban, falukban s más egyéb helységeekben, ott lévő egyházi szolgák Istenünkhöz ő szent Felségéhez, magok ecclesiájokhoz, vallásoknak rendi s módja szerint tartozó szoros kötelességeket minden készséggel gyakorolnák s az szerint is magok hivatalokk eleget tettenek s tennének is, — mindazonáltal sokan azon városok, faluk s helységek lakosi közül, közönségesen, vagy személy szerint is Istenünkhöz ő szent Felségéhez s vallásokhoz való buzgóságokruul s abbul azon egyházi szolgákhoz származó keresztényi indulatjokruul elfeledkezvén, nemcsak személyjekhez illendő respectusokat s becsülleteket meg nem adják, sőt eddig azon helyekben s ecclesiákban való szolgálatjokért jární szokott rendes fizetéseket is, amazoknak nagy megfogyatkozásokra, elvonni mérészlik. Minthogy pedig mostani hadakozásunk szerencsés előmenetellel a szerint boldogul, ha kiki Istenünkhöz ő szent Felségéhez s vallásához, ugy azon egyházi szolgákhoz való szeretetit valósággal is megbizonyítja: parancsoljuk azért fennemlített hiveinknek, mind közönségesen mind személy szerint, magok vallásokon lévő papoknak s praedicatoroknak nemcsak becsülleteket, sőt az eddig jární szokott fizetéseket is megadni minden továbbra való halogatás s panasz nélkül el ne múlassák; különben ha kik továbbra is ez parancsolatunk ellen refractariusoknak találtnak, s említett panaszszok iránt azon egyházi szolgáknak contentumok nem leszen, — kemény büntetésünket el nem kerülík. Praesentibus perlectis Exhibentibus restitatis. Datum ex Castris ad Tokaj positis die ultima Decembris, Anno 1703.“

III.

Anno 1704. die 2. Marty in Oppido Miskolc. Komjáthy Gábor uramra emanált commissió, hogy Tisza-Tokaj városbéli kálvinista renden lévő embereknek Religiójok szabados exercitiumára Pál Deák nevű német házát egész fundusostul és minden rajta lévő alkalmatossággal együtt assignálja s kezekben resignálja.

IV.

Reverende in Christo Pater, Nobis honorande! Salutem et Divinam benedictionem. Minthogy Nemes T. T. Vármegyében lévő T. T. Augustana és Helvetica Confessiön lévő Híveinknek ad ulteriorem usque Regni dispositionem kegyelmessen megengedtük, hogy vallásoknak szabadus exercitiuma lévén, a stólaris és más proventusokat magok rendén lévő papoknak fizessék, és halotti s egyéb alkalmatosságokra az harangokkal szabadon harangozhassanak; vévén azért Kegyelmed parancsolatunkat, az említett T. Augustana és Helvetica Confessiön lévő Híveinket, Resolútiönk ellen, Religiójok exercitiumában, stholázás s más proventusok perceptiójában, harangoztatásban, temetkezésekben ne akadályoztassa és háborgassa, — ezt hozván a Nemes Ország törvénye is, (és nevezetesen az 1606. esztendőbéli pacificatio ad 7-mum; az 1608. aute coronationem art. 1 et 7; Anni 1617 art. 8; Anni 1649 art. 12, stb. stb.) magával Caeterum, etc. Datum ex Castris ad Solth positis, eie 20. Junij 1704.

V.

Anno 1704. die 30. Septembris ment commissio Gróf Teleki Mihály uramra, hogy Nemes Erdélyországában Helvetica Confessiön lévő Praedicator Híveinket akármi névvel nevezendő beneficiumokban (mellyek boldogemlékezető Fejedelmektül számokra conferáltattak) manuteneálja.

VI.

Die 27. 8-bris 1704. Commissio Ramocsaházy György uramra, hogy szent-imrei mindennemü dézmát resignálja az debreceni collegiumnak.

VII.

Die 16. Novembris 1704. Ex Castris ad Érsek-Ujvár positis Commissio ment Gróf Teleki Mihály Uramra, hogy a kolozvári Calvinista Collegium számára adjon 100 köből buzát, 200 köből bort, 100 frt ára sőt (az erdélyi fiscalis jószágokból.)

VIII.

Anno 1704. die 10. X-bris Galgócrul parancsolat ment Bertóti Ferenc (kassai vice-generális) uramra, hogy az Augustana Confessiön lévő k eperjesi collegiumokat, — mellyet a német profuntháznak fordított, — restituálja.*)

*) E collegiumot t. i. a császáriak elvették és bezárták volt, azonban 1704. őszén Eperjes Rákócinak capitulálván, ez a jogos tulajdonosoknak azt visszaadatta.

IX.

Eodem Anno die et loco. Radics András (kassai kapitány) uramra commissio, hogy a tarpaiaktul (ref. mező-város akkor Szathmár, ma Bereg vármegyében) requiráltatván, Kassán a confiscált harangok közzül adjon egyet számokra.

X.

Die 3. January 1705. Léváruul Seres Györgyre (szőlőnoki harmincados) emanált commissió, hogy Tiszteletes Csúzi József (németek elül bujdosó) pápai praedicator uram számára adjon a Selyméről keze alá szállítatott pénzbül háromszáz magyar forintokat.

XI.

A Fejedelem 1705. mart. 20-kán Egerben védlevelet ad „Tiszteletes Nagy-Váti János Rim a-Szombath várossabeli Praedicator“ ottani egész nemesi curiájára, cum appertinentiis.

XII.

„Pro erigendis templo et schola Modoriensis Augustanae Confessionis“ 1705, junius 18-kán 500 Rhénes forintot utalványoz a fejedelem Ajtai Mihály nagy-bányai inspectorra, az ottani országos pénzverőház érckészletéből fizetendő.

XIII.

Ex arce Nostra Szerencs, die 14. Octobris 1705 Mádi esperesnek. Esett értésünkre, hogy kegyelmed districtusában levő református horváthi praedicator ugyan az ottvaló plebánusnak egy darab szőlejét maga hatalmával elfoglalván (a Magyarországi Confoederatus Státusok mostani közönséges gyűlésében Szécsennél condált articulus tenora ellen) azt meg is szedette; ennekfelette magát is az említett plebánust, disponálván a végre bizonyos asszonyembereket, megverette volna. Mivel azért ezen cselekedetivel, — ha így van a dolog, — a fenn megirt horváthi praedicator, a megnevezett gyűlésben végezett articulus szerint, nem várván azon végezésnek effectuatiójára kiküldendő Commissariusoktul,*) notam infidelitatis incurrált; ehhez

*) A protestánsoktól I. Leopold kényuralma alatt elvett, s ezek által a Rákóczi-forradalom kezdetén nagy részben visszafoglalt templomok, parochiák, iskolák stb. birtok- és jogügyeinek valamint egyéb vallási sérelmek megvizsgálása, illetőleg eldöntése végett kiküldött u. n. „vallásigazító commissariusok“ — a törvényesen bevett három vallás szerint kinevezett háromtagu bizottságok értetnek. Ezen bizottságoknak számos nagyérdekű és nem kis terjedelmű munkálatai vannak kezeim között, valamely egyháztörténelmi codexbe méltók.

képest Kegyelmednek intimáljuk, az annyiszor említett horváthi praedicatorot téfesse és tartsa árestomban továbbvaló dispositióig és ezen dolognak eligazításáig. (Ráday Pál kezével irt fogalmazat.)

XIV.

Die 11. Decembris Anno 1705. Szaniszlón. Reverendo Joanni Pósa házi Ministro reformatae ecclesiae Bodrog-Kereszturiensis. Az melly szőlőt továbbvaló dispositiónkig assignáltattunk volt az feljebb elmúlt esztendőknben kegyelmednek: bocsássá vissza nemzetes Pintér Márton hivünk kezéhez.

XV.

Die 23. Julii 1706. Érsek-ujvárnál. Antoni Brenner Hogy a lőcsei catholica hiten levő harangozónak s egyéb egyházi szolgáltnak eddig kiadni szokott fizetések ne relegálja az evangelicusokra, — hanem azon plebánia jövedelméből fogyasztás nélkül fizesse ki őket.

A nemzeti muzeum kézirat-tárában lévő eredeti kéziratból kiirta és közli.

Thaly Kálmán.

3.

A fileki s több várórség evang. vitézeinek Rothal gróf s törvényszéki elnökhez a fogoly lelkészek s tanítók ügyében intézett kérelme 1675.

Alázatos szolgálatunkat ajánljuk nagyságodnak mint kegyelmes urunknak, — sok jó szerenessével áldja meg Isten nagyságodat!

Nagy szívünk fájdalmával érezzük kegyelmes urunk, hogy a mi vasakat viselő szegény predikátorinknak megfogattatásával evangelika religiónknak országunk törvényével libertáltatott szabados folyása meggátoltatott, szegény predikátoraink is pedig Berenes várában mégis a keserves rabságot szenvedik. Minékünk pedig Pápaiaknak Kocsi Bálint nevű iskolamesterünk — a ki kicsinységétől fogva csonka — azon csonka kezére köttetvén a taliga, Leopold várában elviselhetlen dolgokat cselekedni kényszerítettik.

Mivel pedig mint Pápán, Veszprémben, Fileken, Léván, Tihanyban és Vázsonyban ő felsége vitézlő evang. szolgálit némely catholikus uraimék evang. religiónknban turbálni, szegény eleinknek, s minékünk is sokszor kiöntött vérünkkel szereztetett, óltalmaztatott s épített templomainkat, és isteni szolgálatunkra rendeltetett helyeinket tőlünk elvenni, sőt magunkat minden jószáginktól megfosztani, s csak bottal a végházakból evang. religiónkért dimittálni s kivetni igyekeznek, a minthogy a tihanyi kapitány urunkra küldött parancsolatnak párából bőven megértheti nagyságod.

Minthogy pedig a nagyságod ezen véghelyekhez megmutatott régi

kegyelmességéhez bizunk, azokéért folyamodunk nagyságodhoz, mint kegyelmes urunkhoz, méltóztassék kegyelmes császár és koronás király urunk ő felsége előtt leendő hasznos interpositiójával in libertatibus evangelicae religionis protegáltatni és conserváltatni; szegény predikátorainkat pedig gyászban öltözött s árvaságra jutott siránkozó cselédihez s gyermekeihez visszabocsátani, kegyelmesen promovealni.

Elhisszük, hogy a nagyságod kegyelmes gráciájában meg nem fogatkozunk, melyet nagyságodnak életünk fogytáig való alazatos szolgálatunkkal megszolgálni igyekeztvén, kívánjuk, hogy Isten nagyságodat éltesse számos esztendőig jó egészségben. Kegyelmes választ várunk nagyságodtól.

Nagyságodnak

alazatos szolgálói:

császár és koronás király urunk ő felsége Fileki, Lévai, Pápai, Veszprémi, Tihanyi, és Vázsonyi végházakban lakó evang. vitézei.

A pápai reform. egyház levéltárában létező másolat után közli:

Liszky József.

4

Kovács Ferencz turkevii református lakos, panasolja Benedek Mihály szuperintendensnek hogy egy éjjel, öt fia gyermekét megkötözve fegyveres erőszakkal elvitték s különböző helyeken pópistaságra kényszerítették; majd pártfogást kér s kijelenti hogy ő, fiaival együtt kész meghalni inkább, mintsem vallását elhagyni. 1818. aug. 8. szept. 5.

Főtiszteletü Szuperintendens uramhoz.

Édes atyám, anyám igaz reformátusok voltak, soha pópisták nem voltak, hanem az atyám lett 42 esztendeje pópistává, bosszuságából, a birákkal összeveszett, haragjából. De már én akkor 8 esztendő voltam; engem is kényszerített a plébánus hogy térjek ki; de én megmaradtam, nem is akarok lenni soha halálig. Soha azólta senki sem szólott hozzám, hanem már 4 esztendő óta szüntelenül háborgatnak; már most vagyok 50 esztendő. A gyermekeimet éjszaka erőszakosan, ötöt, kötözve, szája bedugva, elvitték Egerbe. Rajtunk jöttek kardosan, fejszével, fokosokkal; kötéllel megkötöztek mind magamat s feleségemet, mind gyermekeimet s úgy hányták a kasba mint a juhott; a fejszét is ott hagyták, magunkat is kötözve hagytak, a szomszédok öldöztak meg, tavaly husvét előtt nagy szerdán: — az öregebb 20 esztendő, másik 18 esztendő, a harmadik 15 esztendő, a negyedik 10 esztendő, az ötödik 8 esztendő. Ez Fel.-Debrón vagyon a plébánusnál, a

PROT. EGYH. ÉS ISK. FIGYELMEZŐ.

4

10 esztendőös Szihalmon, a 15 esztendőös Egerben, a 18 esztendőös Kápolnán, a 20 esztendőös Reesken. De már kettő haza szökött, a 20 és 15 esztendőös, már húrmat erőszakkal pápistává tettek, az apraját; a 15 esztendőös Egerben, soha nem szabadulhatott, szüntelen a sok papok körülvették, azt sem tudta, mit csináltak neki féltiben, lefogták, erőszakosan megnyirták, a 10 esztendőöst Szihalmon kézenfogva vitték a templomba, erővel a kezét a könyvre tették, elkapta, de neki rivalkodtak: tedd rá te; azt sem tudta féltiben mit csinál: a 8 esztendőös Fel Debrőn a plébánusnál, azt is erővel tették, a templomba a gyertyát a kezébe adták, úgy reszketett majd elejtette; úgy beszéltek a pápisták, hogy ők szánták szegényt, és ha látogatni megyünk, a plébánusnak a huga nem is hágy vele beszélni Fel Debrőn, kutya hitűnek, hit nélkül valónak mond, kurvának, szajhának, azt mondja, köszönd meg ha felnevelted. Turkeviben töltöttem hat heti tanítást, hat hetet Árokszállásban, még sem kaptam igazságot; az Isten házából elvagyok tiltva és igen sok költségbe fáradságot tettem; a gazdaságomban kipusztultam. Kérem fő szuperintendens uramat, hogy ha lehet, rajtam segíteni ne sajnáljon, mert már az elmémben is fogyatkozást tapasztalok.

Főtiszteletü szuperintendens uramnak

Turkeviben, 1818-dik esztendőbe 8 augusztusban.

szegény szolgálója

Kovács Ferencz.

Collatum cum originali, et in omnibus conforme repertum Debrecini d. 28. oct. 1818.

per Esaiam Budai

mpr.

Generalem notarium.

Főtiszteletü nagyérdemü szuperintendens uram!

Mostani legközelebbi gyűlésről haza jövén, olyan szót értettünk, hogy Felsőges urunk parancsolatja, hogy gyermekeinket ismét elvigyék, sőt nemesak, hanem hogy magannak is, erőszakosan pápistává kell lennem. Hogy pedig bizonyosabban a dolognak végére menjek, fő fiskális urhoz, a dolog megtudása végett elmentem; hát tökéletesen úgy van a dolog, de hogy még szempillantásba, nem adta tudtomra, elég az hozzá, hogy már deputáció van kirendelve. Hanem Főtiszteletü szuperintendens uram, azt a levelet, ha még el nem küldötte minélelőbb sietesse, hogy az, legalább is egy hétre megjőjön a válasszal együtt, és hogy az agens ur, magának személyessen adja a Felsőg kezébe, mert ha a consiliumra adja, megint nem jó válaszem fog énnékem jöni. Erről pedig minélelőbb méltóztasson engemet tudósítani, ha elküldött-e már, az

én tulajdon kezemmel írásba tett levelem ; mert én, mint a ki erőszakot szenvedek szent hitemért, vallásomért, halálomig meg nem adom magamat, sem gyermekeimet nem engedem, és azok is készebbek meghalni akarmely halálnak nemével. Én hát apellálni fogok a királyra, hogy míg az én instántziámnak válasza nem jó, halálomig meg nem adom magamat, és ha a városházához, a deputatzió itt létebben, hívnak is, nem akarok megjelenni. Hanem már most méltóztassanak mellettem órállók lenni és a legjobb tanácsot adni, mert most ugyancsak anélkül szükölködöm. És pedig, ha csakugyan hogy a levelem még el nem küldődött, személyesen akarok megjelenni Ő Felségénél az instántziámmal együtt. Én pedig továbbra is tiszta szeretetébe ajánlom magamat, aki vagyok Nagykun Turkeviben 1818. d. 5-a septembris.

Főtiszteletü szuperintendes uramnak

alázatos szolgája :

K. Kovács Ferencz.

Cim: A nemes debreceni reformáta szent ekklézsia nagyérdemű hűséges lelkipásztorának, főtiszteletü szuperintendens ur Benedek Mihály uramnak mély tisztelettel ajánlom.

Debrecenben.

Eredeti. A töredezett veres viaszpecséten nemesi cimere töredékei látszanak.

A fentebbivel együtt a tiszántuli ref. egyházkerület levéltárában.

Eredeti Levelezések.

Egyházi ügyi levelek Révész Imréhez.

II.

Tisztelt barátom! Szinte egy év után küldöm második leveletem. Vártam, hogy az indítványozott lelkészi díj megállapításának kérdése, mit eredményez; hogy egy szükséges dolog valósulásának örömétől lelkesülve, rendben sorolhassam el azon tennivalókat, melyeket én, egyházunk, saját vallásos életünk és jövőnk érdekében szükségesekül tartok.

Igen, mert azt mindnyájan belátjuk, be kell látnunk, hogy egyházi ügyeinkben, az eddigieknél s másoknál célszerűbben intézkedni, több belátást, buzgalmat és lelkesedést tanusítani; elodázhatlan kötelességünk.

S itt nem hallgathatom el azon nagy gyarlóságot, melyet a magukat modern és orthodoxoknak nevezett s már a névvel is dicsekvő, abból érdemet tulajdonító atyafiak, egymás szemére vetnek, s a mások kárhöz-tatásából a maguk fejére nem irigylendő koszorút fonnak.

Egyházi életünk hidegülésének hogy ne mondjam korhadásának.

4*

sokkal nagyobb és általánosabb okai vannak, mintsem a néhány év óta megkezdett egyház irodalmi mozgalmak, egyleti gyűlésezések vagy a dogmák s pozitivumok mint szükségeselek védelmezését s az ezzel járó elvi harcokat, nem ritkán de mindig sajnálatra méltó személyeskedéseket, igazságosan vádolhatnók. Majd az idők rendében mindenek szépen kivilágosodnak. Csak nem kell oly kiméletlenül itélnünk s a nézet és felfogás különösegeért egymás szemébe vágnunk a vádat: t e v a g y a z o k a. Nem az oka, mindnyáján vagyunk okai. Az egyházi élet és ügyvitel, igehirdetés lelkipásztorkodás, közigazgatás, általán mind a belső mind a külső kezelés, csaknem a régi állapotban hagyatott, s így mintegy különlegessé vált: elmaradt a kortul, melyre pedig hatni hivatása, s melyet a multból áthozott s megőrzött buzgóságával, a hit és evangyéliomi igazságok romolhatlan erejével: magasabb irányáiban s törekvéseiben megkellene szentelnie.

A kortul elmaradáson nem azt értem, hogy a keresztyénség szükséges kellékei, evangyélioma, pozitív-tanai, e némelyek szerint elavult dolgok: megtartattak, mert szerintem, a mint elhagyta a prot. egyház a szentírásón alapított pozitivumait a helyett hogy azt sok feketetben a mai felfogás s keresztyéni helyesvilág nézet szerint értelmezné: azonnal lelépett a keresztyéni alapról, idő előtt megsemmisítette magát, s azoknak engedte át a tért, kik ellenében a keresztyénség vagy mondjuk emberiség legszentebb igazságait és jogát eddig védelmezte.

Mit értek tehát a kortul elmaradáson. Azt, hogy a prot. egyházi élet nem akarom mondani hogy a protestantismus, megszűnt nálunk a lelkek azon központja lenni, melyből indultak pályára a vallásosságtól áthatott nemesebb erkölcsi irányok társadalmi erények és szabadságok lelkesülései. Talán nem eléggé érthetően szólok akkor, midőn a hiányt és bajt mélyen érzem.

A prot. egyház, anélkül hogy keresztyénségét feladná, melylyel áll vagy esik: kell hogy mind az értelemre, mind a szivreható intézkedéseiben jobban járjon a lelkek körül; ne bizza az igazságokkal való régi bánásmódrá sőt magára az igazságokra se a hódítást, mert egyéni lelkesülések nélkül a legszentebb elv és igazság sem szerez birodalmat. Ezen egyéni lelkesülések gyűjték és alapíták a keresztyénséget, s tették annak hanyatló századaiban az elfogulatlan lelkek szükségévé a protestantizmust.

Mily szép a mult melyre mi vissza nézhetünk. De multból ne csak a formát tartsuk meg melynek létele időszerű, de a mi azt a formát betöltte a lelket a teremtő buzgalmat élesszünk fel magunkban. Ennek jövője örök és halhatatlan. És bármily formára vesse fényét a jelenben nem a forma határozza őt, hanem ama magasabb törekvés, mely a lélek és menny összes erőit, dicsőségét és boldogságát, egy koszoruba gyűjté,

mely koszoruban egyesül Krisztus jelenléte mellett az emberistennel, a véges élet az örökkévalóval.

Istenem! ha e pályán haladhatnánk! De a hol vagyunk idelent oly hideg szél fú s oly sivár a tájék körülünk. Tépjük, szakgatjuk saját igazságainkat, egymást s a közt építő szeretetünket. Ne tegyük ezt tovább; ideje hogy más utra térjünk, s ha Krisztus még ismer minket mert mi Krisztust magunkénak ismerjük: azon indulat legyen bennünk mely volt a Jézus Krisztusban.

Hanem hát zárjuk be e gondolat menetet itt, míg más alkalommal szivünk teljességéből ismét bocsáthatunk ki egy meleg sugárt mely a hideg tájon ha megfagy is, de legalább egy percre az életről teszen bizonyosságot.

Mult évi levelemben említett s a lelkészi díj megállapítására vonatkozó indítvány mikénti létesítésére kiküldött bizottsága a kellő időre beszámolt nagybányai egyházmegyénk közgyűlésének; azonban ez alkalommal arról győződünk meg, hogy mi lelkészek itt nemcsak szegények vagyunk, hanem mint sokhelyt és sokan a valóságnál még szegényebbeknek mutatjuk magunkat. Miként? úgy hogy a lelkészi javadalmak az illető lelkészek által sok helyt nem számítottak össze a valóságnak megfelelően, s így egyh. megyénkben alig maradt 4—5 lelkészi állomás olyan, melynek javadalma a tervezett 800 fírtot megüti. Ezen számítás, illetőleg jövedelmi bevallások, az esperesi látogatáskor történtek. Az egyházmegyei levéltárban levő díjleveleknek, a bevallásokkal való összehasonlítása elvette a bizottság s egyidőre talán mindnyájunk kedvét; s így e fontos dolog, ha nem is dőlt egészen dugába mint a Csokonai farsangi poemája, de jobb időkre halasztatott, mint szoktuk mi annyi bajainkat a jövődönnek delegálni s magunk után annyi mulasztást hagyni, mint melyen romokon utódaink vagy következőink mint meg annyi Máriusok keseregnessenek s menyre földre panaszolhassanak!

Hanem az egyh. megyénkben jobb időkre eltett indítvány nem vérzett el, sőt átalánosabb figyelemben részesült. Vóltak kik e szükséges dolog felett egyh. megyénk határán túl kezdtek gondolkodni, oly igazán mint kellett; s így lön, mint egykor a prófétán, az Urnak keze mirajtunk. Ugyan is a t. tuli egyh. kerület júliusi közgyűlésen indítványoztatott, hogy minden egyházmegye, a lelkészi fizetés minimumát tanácskozás tárgyává téve, a helyi viszonyok és körülmények tekintetbe vételével véleményes javaslatot terjesszen egyh. ker. közgyűlésünk elé. S mi lön a határozat? örömmel kell leírnom. Egyházkerületi közgyűlésünk nagymértékben érezvén ez indítvány fontosságát és horderejét, a feletti tanácskozásra az egyh. megyék felhivatnak, hogy így az egyh. megyei vélemények megismerése után a lényeges és egyh. életére

nagybefolyással bíró ügyben határozott intézkedést állapíthasson meg a mint az már némely testvére egyh. kerületben életbe is léptettetett. Lesz tehát valami hátsó is. Nem vész el közöttünk a jóakarát. Ez mutatja, hogy a tiszántuli egyh. kerület kormányzó férfiaiiban meg van az élet és törekvés az önfentartás szükségesséinek mégtételére s a jobb jövő iránymutatására. — Adja Isten! hogy jöjjön lelkesítés felülről, s a felsőgalyak bossássák az alsókra az életerejét, vagy legalább, azt mutassa virágjok ami a gyökérben van; hogy így egyenként és összesen, a magyar prot. egyház mélyebben érezze hólnap mint ma érzi, hogy nékie a-magyar protestantismusnak, élni és virulnia kell, bármily küzdelem és önmegtagadások árán. — Miért? Mert még munka vár reá, s Istene és önmaga ellen elkövetett bűn nélkül, nem szabad hogy akár a tehetetlenség akár a belviszály által elveszítse, hogy ne mondjam elárulja a zászlót, melyen az evangéliumi hit, lelki világosság és szabadság s n é k ü n k, a magyar nemzetiség és államiság szent igéi is írva vannak!

Felsőbánya dec. 1. 1875.

Czelder Márton.

Egyházi krónika.

Németország: A poroszországi evangélikus egyház egyetemes zsinata. — Baumgarten lezúgatása Hannoverben. — A lelkészi fizetés ügye Hessenben.

A poroszországi evangélikus egyház egyetemes zsinata, múlt évi november hó 24-dikére Berlinbe, az urak házának termeibe csakugyan összehivatott. Tárgya volt a zsinatnak a kormány által készített s jó előre közzétett zsinati rendtartás tervezete felett tanácskozni, vagyis arról vólt szó, hogy miképen alakuljanak s működjenek az ezen-tul rendszeresekké leendő egyetemes zsinatok? Az említett terv szerint az egyetemes zsinatot következő tagok alkotják: a provinciális zsinatok által választott 150 tag, akiknek csak egyharmada lelkész; az evang. theologiai fakultások részéről 6 tag, a general szuperintendensek s akirály által kinevezett 30 tag. A zsinat fő feladata: az evang. államegyház fenntartását s növekedését eszközölni, a király egyház kormányzatával egyetértve s az evang. hitvallás alapján. Országos egyházi törvények a zsinat hozzájárulásával, de a király által adatnak ki, de csak akkor, ha a kultusminiszter bizonyítja, hogy az állam szempontjából azok ellen kifogás nincs. — Érdekes hogy a sajátlagos történeti fejlődésű westfáltai és rajnatartományi egyház eddigi különleges alkotmányát, az egyetemes zsinat sem változtathatja meg, az említett tartományok zsinatának beleegyezése nélkül. Az egyházi tau, a sérelmek ügye, a más felekezetekhez való viszonyok, s az egyházi főtanács feletti ellenörködés, kiválólag az egyetemes zsinat hatáskörébe tartoznak. A zsinat rendszerént minden hat évben egyszer hivatik össze a király által, királyi biztos abban az egyházi főtanács elnöke, aki, valamint a kultusminiszter vagy ezek

megbizottjai, bármely percben felszólalhatnak a zsinaton. A zsinati előjáróság áll: egy elnökből s annak helyetteséből, öt ülnökből s még 17 tanácsosból s ezek alkotják a zsinati tanácsot. A zsinati költségeket maga az egyház viseli. A kormányhatóságoknak az egyházi ügyekhez való jogviszonyát ezentul is folyvást maga az állam. tehát nem a zsinat határozza meg. —

A zsinatot November 24-dikén Dr. Herrmann az egyházi főtanács elnöke nyitotta meg; lelkes, buzgó könyörgést D. Moll kömigsbergi generalszuperintendens mondott. Ezután ismét Herrmann tartott egy terjedelmes beszédet, amelyben az egyházalkotmányt mindenesztől emberi, változékony műnek nyilvánította, amiért aztán irodalmi téren méltán meg is támadtatott, mert hiszen az egyházalkotmánynak vannak egyenesen az Isten ígéből vett pozitív alapjai is.

A zsinati tagok összes száma 213 volt, akik közül az első ülésben 189 vett részt. Elnökké Gróf Stollberg Ottó, lutheranus főúr, alelnökké Nieden református lelkész választatott. Jegyzökké választattak: Krummacher református, Euen lutherán lelkészek, Sommerbrodt iskolatanácsos s Böttcher polgármester. — A megnyitó isteni tiszteleten a király is jelen volt, a liturgiát Kögel udvari lelkész végezte, predikáziót Brückner general szuperintendens tartott 2. Tim. 1, 7 felett: „...nem adott nekünk az Isten félelemnek lelkét“ stb. — A második ülésből hálfelirat intéztetett a császárhoz a zsinat összehívásaért.

A tanácskozások folyamán a hosszadalmas beszédek nagyon kezdetek áradozni, tehát gát vettetett ellenök, azon szabály által, hogy 20 percnél tovább senkinek sem szabad beszélni. — A pártok következőleg alakultak: a konfesszionális lutheránok élőkön Kleist Retzovval, mintegy 40-en; a pozitív unio hívei Kögellel élőkön 42, végre az ugynevezett középpárt, melyet Beyschlag neve legjobban jellemez 110 különféle árnyalatu taggal. Ugynevezett baloldal tehát nem is képződött s a szorosan vallástani pártok nem is mérközhettek, merthízen jó előre alapszabályul kimondatott, hogy e zsinat a hitvallást s az unio ügyét még csak nem is érintheti; — különösen a modernek hevét, hűthette egyikéssé az öreg császár nyilatkozata is; aki a nála tisztelgő zsinati elnököknek ezt mondá a többek közt: „Mindenek előtt az a fődolog hogy az egyház a valódi alapon álljon, t. i. a hit alapján. Én részemről azon hit alapján állok, amelyre kereszteltettem s konfirmáltattam és semmi sem indíthat engem arra, hogy ezen alapot elhagyjam. Korunkban annál szükségesebb pedig szilárdul megállani az igaz alapon, mert fájdalom! az egyházba is becsusztak a pártoskodások!... Én, szívem teljességéből az unio alapján állok s mindazt amit tehetek, megteszem annak érdekében s nyílt karokkal fogadom azokat, akik önként egyesülnek velem ezen alapon. Természetes, hogy azokat, akik ezt nem akarják, én semmiképen nem üldözöm. Egyáltalában sehísem helyes olyasmit tenni, ami nem meggyőződésünkből és lelkiösmeretünkből jó; legkevésbé helyes pedig ez, keresztyéni és vallásos ügyekben. Áldja meg az Isten, — akinek áldása nélkül semmi sem sikerül, és aki hazánk sorsának eleitőlfogva oly hűséges intezője volt, — az önök munkáját, hogy a mi sikerüljön és békében válhassanak meg egymástól.“ — A reformirte Kirchenzeitung a császár beszédére ezt jegyzi meg: „különösen felhívjuk a figyelmet arra, hogy a császár az ő uniói álláspontja mellett, ki-

válóan hangsúlyozza azon hitet, amelyben ő konfirmáltatott, melyet tehát a későbbben bekövetkezett unio meg nem változtatott. E szerint a császár, még ma is folyvást református az unióban.

A zsinat utolsó ülése December 18-dikán volt s a végeredmény az, hogy a kormány fent jellemzett tervezete, igen csekély módosításokkal, 134 szóval 62 ellenében elfogadtatott. Most következik már az országgyűlés és a király általi megerősítés. — Ugy látszik, hogy a zsinat művével, egyóldalról sincsenek az emberek megelégedve, s rövid idő múlva erős változtatásokon fog az keresztül menni. A nagy tekintélyű Neue evang. Kirchenzeitung ezt mondja a többek között: „Ha elfogadja is a zsinati munkálatot az országgyűlés s a király, voltaképen marad minden a réginél; a porosz evang. államegyháznak lesz zsinata, de önállósága semmi, birni fog egy jó darab alkotmánynyal, de szabadsággal alig talpalatnyival.” stb. —

Tudva van, hogy az öreg Baumgarten volt hittanár, egyenesen a positiv evang. keresztény hit alapján áll s majdnem szigoru orthodoxnak mondható, mégis tagja a német protestáns egyletnek, mert egykor mint hittanár többrendbeli sérelmet s üldöztetést szenvedett a tulzó és türelmetlen orthodoxiától. Ő tehát, mint protestáns egyleti tag, buzgó terjesztője azon eszmének, hogy a különböző irányzatok egyenjogúsággal birjanak az egyházban. Ez érdeken tartott a minap előadást Hannoverben, a szigoru lutheranizmus egyik fő helyén; itt előadását a legviharosabb lármával félbeszakították s midőn az embereket csendességre inté, ismét formasierént lekiabálták. Ez is egyik jele az időnek. —

A hesseni országos evangélikus egyházi zsinat, amely a mult December hó 7—14 napjain tartatott, a lelkészi évi jövedelem legalsó fokát 2000, a legfelsőbbet 4400 márkban állapította meg szabad lakon kívül. Egy márk fél forint o. ért. Amennyiben a költséget az egyház nem bírná, az állam teljesíti a mutatkozó hiány kípótlását.

Helvétzia: Aggodalom s zavar a polgári anyakönyvek életbelépte folytán. — A vasárnap megülésének ügye Genfben. —

Helvétzia némely kantonaiiban, mint pl. Bernben és Zürichben a jelen év elején lépett életbe a polgári anyakönyvek vezetése s azon szabadság, melyszerént az egyházi keresztelés, esketés s temetés egészen az illetők szabad tetszésére hagyatik. Sokan úgy vélik, hogy ily lényeges hatású változás a reformáció óta nem történt még a helvét ref. egyházra vonatkozólag. Az egyházi főhatóságok buzdító és oktató intést bocsátottak ki a néphez, az egyházi szertartások iránti hűsége lelkésitvén azt. Jöttek létre saajtságos határozatok is. Így pl. Zürichben ki kell a lelkészeknek a keresztiséget szolgáltatni azon esetben is, ha keresztapa és anya egyáltalában nincs; Aargauban az olyan felnőtt egyéneket is, akik soha meg nem kereszteltettek, konfirmálni kell, ha kívánják.

Genfben egy társulat működik a vasárnap megszentelése ügyében. E társulat közelebb pályajutalmakat tűzött ki oly művekre, amelyekben az bizonyittatik be, hogy a vasárnap megülését a testi egészség érdeke is kívánja. A föld különböző országaiból 53 pályamű érkezett be,

amelyek között feltétlen becsü egy sem taláztatott ugyan, de másod s harmadrendü jutalom mégis többeknek osztatott, 600, 300 és 100 frankjával. A pályanyertesek közt van: Dr. Garnier Ferenc Lyonból, Dr. Niemeyer Pál Magdeburgból, Ochsenbein tábornok Bielből. —

Franciaország: A protestans theologiai fakultás ügye. — Egy angol pap buzgó működése Párisban. —

Miután a francia protestánsok, Strassbourggal együtt elvesztették egyik theologiai intézetöket, arra kérték a kormányt, hogy a montaubani fakultás ténessék át Párisba s néhány tanszékkal növeltesék. A kormány e kérelmet nem teljesítve, néhány tekintélyes protestáns férfit, a legujabb oktatásügyi törvényre támaszkodva abban kezdett működni, hogy a protestánsok saját költségökön állítsanak fel Párisban egy szabad theologiai fakultást. Ámde a miniszter ezt sem engedte meg, mert szerinte a theologia, voltaképen nem is tudomány s szabad theológiáról szó sem lehet; ami más szóval szerintünk is csak azt teszi, hogy a törvény által biztosított jogot csak az ultramontánok használhatják, de a protestánsok nem. Különben az ügy nincs még eldöntve. —

Nem sokkal a párisi commune legrettenesebb napjai után 1871-ben telepedett le egy Mac All nevű angol pap nejével együtt Párisban, éspedig egy oly városrészben ahol a commune a legiszonyuban dühöngött. A pap vallásos művecskéket osztogatott, majd későbbben midőn franciául jól megtanult, vallásos intő beszédeket tartott. Mindenfelől intették őt, hogy vigyázzon magára mert megölik, vagy ha életben marad is, nem fog semmire menni az erkölcstelen nép gunyjai miatt. Ő nem csüggedt, s kitartásának és szeretetteljes működésének meg is lett sikere, mert legközelebb már a 14-dik gyűlhelyet nyitotta meg, ahol t. i. meghatározott időben vallásos célu öszvejöveteleket tart a nép.

Különfélék.

Somogyi Gábor ur alapítványa a debreceni főiskola javára — Mi is a legöszintébb örömmel jegyezzük fel azon igenszép és nemes tettet, melyszerént Debrecen egyik derék művelt polgára Somogyi Gábor ur, maga és elhunyt neje Herz Rozália nevében oly módon tett tizezer osztr. é. forintnyi alapítványt főiskolánk javára, miszerént ez öszveg „kamatoztassék 25 évig. A kamataival megnövekedett töke 25 év mulva osztassék két részre s az egész öszvegnek egyik felerésze fordittassék az említett főtanoda általános szükségleteire, első sorban pedig tanszékek felállítására, a másik fele része pedig ismét kamatoztassék 25 évig; az ily módon megnövekedett töke ismét osztassék két részre, annak egyik fele a mondott célra, másik fele további kamatoztatásra fordittatván. Ez idő eltelte után, az itt elmondott módon kezeltessék alapítványom, mindaddig, míg az alaptöke, egy millió osztr. ért. forintra, vagy az akkor forgalomban leendő pénzből, ennek megfelelő öszvegre nem növekedendik. Felszaporodván az alaptöke egy millió forintra, akkor ezen öszvegből kilencszázezer forinton vásároltassék ingatlan vagyon s ennek tiszta jövedelme fordittassék a debreceni.

ref. főtanoda jelzett szükségleteire; százezer forint pedig fordítottassék további kamatozásra és kamatoztassék mindaddig, míg e százezer forint ismét egy millió forintra nem növekedendik. Az egy millió forintra fel-növekedett tőkéből százezer forint ismét tovább kamatoztassék, kilencszázezer forinton pedig a nevezett főtanoda részére ingatlan vagyon vásároltassék, annak tiszta jövedelme a főtanoda jelzett szükségleteire fordítatván. — Az itt előadott módon kezeltesék aztán alapítványom az idők végtelenségéig.“ stb. Adjon a Teremtő minél több ily nagylelkű jöltevőket egyházunk és iskoláink számára időről időre, hogy épen felekezettünk jelenére s jövőjére tekintve is, minél többször mondhassuk a költővel: „Él még nemzetem Istene! Buzgó könnyeimen szent öröm ömledezz! Álls még, álls szeretett hazám! Nem dőlt még alacsony porba nemes tejed!“

Felhívás az Eötvös-alap gyarapítására. — A második egyetemes tanítói gyűlés 50-es bizottsága, multévi május 15—16. napjain tartott gyűlésében elhatározá, a Magyarország területén létező nép- és polgári iskolai, képezdei tanintézetek, kised-nevelő intézetek tanítói, tanárai és nevelői évi járulékából, továbbá kegyes adományok, jótékony célú előadások jövedelmei — végrendeleti hagyományokból B. Eötvös József emlékére E ö t v ö s a l a p cím alatt oly országos pénzalapot létesíteni, melynek fele ösztöndíj alapul szolgálna a nevezettek kitűnő tehetségű és szorgalmas s a magyar királyi egyetemen tanuló gyermekei számára; másik fele pedig, fensőbb tanintézeteken tanuló hasonló minőségű fiuk és nők ösztöndíjára, ugy a szegénysorsu elaggott tanítók, ezek özvegyei és árvái segélyezésére fordítatnék.“ — Ajánljuk e jótékony célt az illetők becses figyelmébe és pártfogásába. Adományokat szívesen elfogad e folyóirat szerkesztője is. Különb a gyűjtőivek és pénzek Örley János urhoz, mint az Eötvös-alap pénztárnokához küldendők: Budapest, VIII. ker. ősz-utcai iskola.

Sámson nem episcopus debrecinensis, hanem episcopus de Brechin. — Minapi felszólításunk folytán Edinburghban tartózkodó egyik derék lelkészjelöltünk Márk Ferenc ur, szíves volt utáná nézni az állítólag debreceni püspök Sámsonra vonatkozó adatnak. Dr. Stuart János valóban adott ki 1869-ben egy „The Book of Deer“ című-krónikás művet, amelyben, „a függelék egyik lapján szóról szóra ez olvasható: teste Samsone episcopo de brechin. Az eredeti kéziratban: T. Samsone epo de bre.“ Nem lehet tehát nagyon csudálkozni, ha az általunk említett privat levél írója, hamarjában debrecinensist olvasott. Ámde ugyancsak az említett könyv LXV-dik lapján nyilván mondatik, hogy Sámson brechini püspök volt. Brechin egy ma is virágzó skót városka Kinkardine megyében, a tenger parton, az Aberdeen és Dundee közt eső vasutvonal közelében. Az itteni püspökséget a kegyes I. Dávid skót király alapította s első püspökül Sámsont nevezte ki. Mindez azonban történt nem a 9-dik században hanem a 12-dik elején. Tehát im itt is egy példa arra nézve, hogy pusztá

egyed szavakon vagy neveken, nem kell hamarjában történelmi kombinációkat állítani fel. —

Miként cáfolta meg egy mohamedán dervis a hitetlen törököt? — Az Allgem. Missions-Zeitschrift folyó évi első számának melléklete írja, hogy egy hitetlen török következő három kérdést, illetőleg ellenvetést intézte egykor egyik dervishez: 1. Hogy mondhatjátok azt, hogy az Isten mindenütt jelen van? én nem láttam soha, mutasd meg hol van, hadd lássam! 2. Miért büntetik meg az embert a bűnéért, hiszen nincs szabad akaratja, mert az Isten akaratja ellen semmit sem tehet? 3. Hát a Sátánt hogy büntethetné az Isten a pokoli tüzrel, mikor maga a Sátán is tüzből lett; hiszen a tűz a tűznek nem árthat. — Ekkor a dervis hirtelen felkapott egy nagy földgöngyöt és teljes erejéből a hitetlennek fejéhez vágta azt; aki rögtön panaszt tévén a kadi-nál, ez nagy szemrehányást tett a megidézett dervisnek mondván: miért vágta dőbe ezt a szegény embert, mikor kötelességed az lett volna, hogy felelj neki? — „De épen ebben állott a legjobb felelet mind a három kérdésére, mond a dervis; mert, azt mondja most ez az ember, hogy neki a feje fáj? Én nem látom sehol azt a fájdalmat; mutassa meg hadd lássam, hadd érezzem, s akkor majd én is megmutatom neki az Istent. Aztán még ide mér jönni panaszra, s kívánja az én megbüntetésemet; vajjon mi jogon? hiszen nincs nekem szabad akaratom, az Isten akarta hogy őt dőbe vágjam. Végre, miután az ember földből van alkotva, neki az a földgöngy épen úgy semmit nem árthatott, miként a tűz a tűznek nem árthat. — Ezen jellemző és tanulságos eset The Mission Field angol folyóirat múlt évi folyamából van véve.

Ismét egy érdekes leleplezés a magyarországi közép tanodákról. — A „Magyar Tanügy“ című folyóirat múlt évi utolsó füzetének vezércikkében a többek közt következő nézetek fordulnak elő: „Közép tanodáink nem feleltek meg feladatuknak, mert hiányzott a tanárképzés. . . . . Hogy a középiskolák megfelelő színvonalon álljanak, azt nem is várhattuk. Az 1860-ban összetoborzott tanári kar nagy része nemcsak nélkülözötte a tanárképzést, de még egyetemet se látott. Az első kontingenst vándor házi nevelők, gazdasági és különféle irnokok, ügynékküli zugprókátorok, falusi jegyzők, kántorok és így tovább, képezték. Bár mindig csökkenő mértékben, de így tartott ez a toborzás közel tíz évig. Már őszbehajló tisztas alakok a tanszéken próbálták utolsó szerencséjüket; megízlelték a keserű sorsot, mikor valakinek vén korában kell tanulni kezdenie. Pütz történetéből három oldalnyi, Szepesi nyelvtanából egy ragozásig, vagy Mocnik könyvéből egy számtani műveletig terjedő tudományval léptek a tanszékre. . . . Megkezdődött a könyvgyártás. Aki feguap csak egy leckét tudott, az ma könyvet csinált, három jóból egy rosszat. . . . Ma elvagyunk halmozva rossz iskolakönyvekkel. . . . Középtanodáink tanári kara gyarló.“ stb. — Ez a cikkirő tehát, aki úgy véli, hogy hazánk közoktatásügyi minisztere is így gondolkozik, — középtanodáink hanyatlásá-

nak legfőbb okát a tanároknak keresi. Részemről azt hiszem, hogy ez éppen olyan tuzás mint az ellenkező.

Hazai irodalmi szemle.

A pápai evang. reform. egyház levéltára 1510—1811. Ismereti Liszkay József, nevezett egyház lelkésze. Szerző tulajdona. Pápan, a reform. főtanoda betüivel. 1875. VIII és 227 lap. Nagy 8r. Ára 1 ft. o. é. — 665 darab érdekes tartalmu okmányoknak szabatos és világozón kivonatát veszi itt a tisztelt közönség. Nemcsak magának, a különben országos tekintélyű, sokat szenvedett régi pápai egyháznak s főiskolának, hanem összes hazai egyháztörténelmünknek szempontjából is nagyon tanulságos és sikerrel használható ezen gyűjtemény, különösen miután betürendes névmutatóval is el van látva. A függelékben ösmeretve vannak a pápai ref. egyház régi anyakönyvei és urasztali készletei is. Az egészet igen lelkes buzdító szózat nyitja meg s zárja be, amelyeknek vajha minél szélesebb körökben dus foganatjuk lenne, s legalább az oly nagyobb gyülekezetekben, amelyeknek története régebben megírva kéziratban hever, vagy ahol a jegyző- vagy anyakönyvekben történelmi becsü egykoru bejegyzések vannak, a lelkésztársak vagy mások tennének lépést arra nézve, hogy az ily emlékek világot látnának. Hiszen a nagyobb egyes gyülekezetekben, magukban lehetne találni, kivált boldogabb időkben anyi előfizetőt, amennyi egy, említett tartalmu füzet kiadását biztosíthatná.

Geleji Katona István egyházi kánonai és a szathmári reform. egyházmegye érvényes statutumai. Az egyházmegye határozatából összeállította Kis Kálmán, mándi lelkész egyházmegyei levéltárnok. Kecskemét. 1875. Nagy 8r. VIII és 190 lap. Ára 1 ft 20 kr. — Ezen igen becses gyűjtemény tartalmazza tehát: A Geleji-Katonaféle kánonokat s a szathmárnémetii nemzeti zsinat végzéseit. Kiss Áron porcsalmai ref. lelkész s szathmári ref. egyházmegyei esperest ur kitünő világos és szabatos magyar fordításában, 1—100 lapokon, s a gyűjtemény e része külön is kapható; tartalmazza továbbá a szathmári ref. egyházmegye érvényes statutumait, értve nemcsak azokat, amelyeket az egyházmegye mint ilyen, saját autonómiaja htárain belül önmaga alkotott, hanem azokat is, amelyeket az egyházkerület, vagy az 1821—2-dik évi general konventek, az egyházmegyékre vonatkozólag alkottak. A gyűjteménynek minden egyes részéhez sorrendi, az egészhez pedig igen célszerű betürendes tárgymutató járul. — A legöszintébb elősmeréssel adózunk az említett igentisztelt férfiaknak, ezen jeles gyűjteményért, amely korunkban valóban hézagpótló. Most már olvashatók magyar fordításban nemcsak a komjátii s budai zsinati kánonok (ez utóbbiak a Sárospataki Füzetekben), nemcsak a budai zsinat s az 1821—2-dik évi general konventek jegyzőkönyvei eredeti magyar nyelvökön a Figyelmezőben, hanem ime a Geleji Katonaféle kánonok s a szathmár-németii zsinat végzése is igen jó és teljes magyar fordításban éspedig most

le megelőző s zö r, mert a megelőző ilyenmü irodalmi jelenségek inkább **ki-
vonatok** mint fordítások valának s azok sem épen szerencsések. — Ma-
gyar reformált egyházunk törvényhozásának mindazon egyetemesebb ér-
téki emlékei tehát amelyek a jelenre is kisebb nagyobb befolyással voltak
és vannak, most már könnyen hozzáférhető s a lelkiéletünk tanuló-
szobáikban is kényelmesen tanulmányozhatják azokat: s miután minden
jóra való gyülekezetben szükségesképen kell lenni egy körleveles jegyző-
könyvnek, amely t. i. az általánosabb értékü egyházkerületi végzéseket
tartalmazza, most már azt is szépen lehet nyomozni, hogy egyik vagy má-
sik egyházkerületben ez vagy amaz kánon mikor s miféle módosításokon
ment keresztül. Ebben állana egyik elokészület a zsinatra, haugyan
lenne belőle valami, továbbá abban, hogy a külföldi testvéregyházak
szervezetét és rendtartásait s az ezekre vonatkozó irodalmat minél szé-
lesebb körben tanulmányozzuk.

Névkönyv az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház számára. 1876.
Tizenkilencedik évfolyam. Kolozsvár. 1875. Nagy 8r. 158 lap. Ára 50 kr.
A 3—51 lapokon a szilágy-szólnoki ev. ref. egyházmegye törté-
nete folytattatik. — Igen helyes dolog az, hogy a névkönyvet évről évre
ily történelmi közlemények ékesítik, és ezeket, ha majd az egyházmeg-
yéék sora először le fog is folyni, nem kell bezárulttagnak tartani, hanem
ismét elől kezdeni s az addig feltalált adatokat hiven közzé tenni. Biz-
vást mondhatom, hogy épen a szilágyszólnoki egyházmegye multjára
vonatkozólag is igen számos oly adatok léteznek, amelyek az említett
közleményben felhasználva nincsenek s a mi mdstoha körülményeink
között ezidőszereint még nem is lehettek. — Már csak e folyóiratban
közlött adatokból s történelmi dolgozatokból is láthatta a figyelmes ol-
vasó, hogy tengernyi a mi egyházi multunkra vonatkozólag az oly ada-
tok és források száma, amelyek az ország egyik szélétől a másikig sőt a
külföld különböző pontjain is szétszórva hevernek s naponként pusztul-
nak. Mily célszerű s multhatlan szükség lett volna az, hogy ha egyébné-
nem, tehát az államsegélyből szakaszszon el felekezettünk
évenként néhány ezer forintot s fordítsa azt saját történelmi for-
rásainknak s ezek közül is egyelőre csak a legfontosab-
baknak kiadására. Nálunk azonban az efelével vajmi kevesen
gondolnak!

Ezuttal még következő irodalmi jelenségekről tehetünk említést:

Az alagutakról általában, az alagut falazat eltorzításának
okairól és egy új ducolási rendszer ismertetése (ifjú) **Könyves Tóth**
Mihály tól. Budapest. 1875. 4r. 55 lap. — A magyar és az osztrák
mérnök-építész egyletek szaküléseim felolvasott s három jeles rajzlappal
ellátott kitünő értekezés, mely az illető tudomány előbbvitelére szolgál-
hat. — Valahányszor hazánkfiától különböző tudományok mezejéről ily
műveket látunk, mindanyiszor eszünkbe juthat protestans theologiai iro-
dalmunk és tudományosságunk roppant elmaradottsága. —

A mármaros-szigeti hely. hitv. lyceum értesítője, 187 $\frac{1}{2}$ évről. Új
folyam második év. Kiadta Szilágyi István igazgató. M.-Sziget. 1875.
4 r. 52 lap. A szokásos „Értesítő részleteken“ kívül tartalmazza: Sá f-

rány Péter tanár értekezését a jellemfejlésről, mint a nevelés eszményképéről; — Horkai Antal emlékezetét Krüzselyi Bálint jogtanártól, végre Szilágyi István igazgatói jelentését, melyet már a mult évben közlöttünk volt. A népesség a második félévben következőleg állott: a jogakadémia három éves folyamában $23 + 15 + 18 = 56$; a gymnasiumi 8 osztályban összesen 299; legkisebb a szám a 4-ik osztályban, t. i. 22, legnagyobb a 7-dikben t. i. 60. Általában erőteljes élet s elevenség látszik az egész intézetben.

A Dolinay Gyula által szerkesztett *Lányok lapját* s *Hasznos Mulattatót*, mint a magok nemében kitűnő irodalmi vállalatokat szives készséggel ajánljuk az illető közönség figyelmébe és párfogásába. Amaz megjelen három ivnyi terjedelemben, képekkel ellátva és befüzve, havonként kétszer 1-én és 15-dikén egész évre 6 frtért; emez tiz naponként, egy év alatt 32 füzet, szinte 6 frtért. Az előfizetési pénzek küldendők: Lipótváros, Holdutca 4. sz. Budapesten.

Málik József szerkesztő Sepszi Szent Györgyön előfizetést hirdet a *Székely tanügy* című közlönyre évenként 4 frtér.

Stein János kolozsvári s Fränkel B. miskolci könyvárusok, külön kis füzetben közé tették a nálók kaphatók egyházi irodalmi műveket, s a kis füzetet felszólításra szivesen megküldik.

Azon egypár ajánló szó, amely a mult évi utolsó füzet könyveszeti rovatában, az 540-ik lapon, *Sculptéti* Jozefa szerenesétlen s tolakodó vállalata után áll, igen bosszantó fatalitással a nyomdában tévedt oda, mert annak a Rácz Károly műve után kellett volna állani. Ezt különben maga a t. olvasó is sejtette.

Külföldi irodalmi szemle.

Néhány német protestáns folyóirat rövid ismertetése. Azokhoz, a miket a mult évi első füzetben, a német protestáns egyházi és iskolai folyóiratokról rövid ismertetésül előadtam volt, most pótlékul a következőket adom még elő:

Wochenschrift für das evangelische Pfarramt und das kirchliche Gemeindeamt. Megjelenik minden héten egyszer, nagy 4-edrétben néha fél, néha egy iven. Szerkesztője Schneider R. lelkész, kiadója Bertelsmann C. nyomdatulajdonos és könyvárus Güterslohban. Előfizetés díjja, a németországi postahivataloknál egy évnegyedre két márk. Ez a lap, mely tavaly alapított, amint címe is mutatja, a gyakorlati egyházi élet mezején forgolódik, közli tehát az ide vonatkozó felsőbb rendeleteket, gyűlési tudósításokat, de közöl tudományos értekezéseket is a gyakorlati theologia mezejéről, és szemlét a legújabb egyházi eseményekről főleg Németországra vonatkozólag.

Érdekes és jellemző, hogy mindazon művek és lapok, amelyek említett Bertelsmann kiadásában jelennek meg, az evangéliumi pozitív alapon állanak s kitűnő mértékben apologetikus irányúak. Említett kiadónál jelennek még meg:

Evangelisches Schulblatt und deutsche Schulzeitung; szerkesztői Dörpfeld, az általunk is korábban sokszor emlegetett kitűnő paedagog, barmeni főtanító, s Horn orsoyi rektor. Megjelenik

havonként kétszer, 8-adrétben füzve. Előfizetési díjja egy évre 4 és fél mark. Közül értekezéseket, levelezéseket, iskolaügyi tudósításokat, könyvismertetéseket, s mindezt csak az elemi és polgári iskolákra vonatkozólag. E folyóirat már husz év óta áll fen.

Allgemeine Missions-Zeitschrift Monatshefte für geschichtliche und theoretische Missionskunde. Christlieb bonni hittanár s Grundemann lelkész különös közreműködése mellett szerkeszti Warneck lelkész. Megjelenik havonként nagy 8-adrét. 48 lapon; — van egy kis Beiblattja is, missio tárgyú vallásos elmékedések s apróbb közlemények számára. Jelenleg harmadik évébe lépett, ára egy évre 7 mark 5 pfennig. Ez tehát az evangyéliomnak a nem keresztyének közötti terjesztésére vonatkozik s e tárgyban közül tudományos értekezéseket, tudósításokat, könyvismertetéseket.

Evangelisches Monatsblatt für Westfalen. Szerkesztik Schmalenbach és Volkening lelkészek. Megjelenik havonként egyszer kis 8-adrétben, füzve. Ara egy évre 1 márk 60 pfennig. Ezen olcsó egyházi néplap tartalmaz egyházi beszédeket, vallásos elmékedéseket és minden számban egy világhírléket, vagyis szemlét a legújabb események felett.

A homiletika mezejéről különösen kiemelem s ajánlom a lelkész társak figyelmébe a következő folyóiratot:

„Mancherlei Gaben und ein Geist.“ Eine homiletische Vierteljahrschrift für das evangelische Deutschland. Szerkeszti Ohly evang. lelkész. Kiadja Niedner könyvtáros Wiesbadenben. Megjelenik évenként 4 vastag füzet, nagy 8-adrétben s az egész évi folyam egy jó vastag kötetet alkot, amely a mellékletekkel együtt 800—900 lapra szokott terjedni. Előfizetési ára egy évre 2 tallér 20 garas, vagyis 8 mark. Tartalmaz vasárnapi, ünnepi, keresztelési, esketési, konfirmáziói, temetési és más, többféle alkalmi beszédeket részint egész terjedelemben részint vázlatokban. Rendszerént minden kötetben van 3—4 tudományos értekezés is, a legközelebbi kötetben például ily címűek: A zsinati egyházi beszéd; — A háboru, vallás-erkölcsi szempontból megítélve; — Néhány gondolat a korszerű egyházi beszédéről. Toldalékul minden kötet tartalmaz igen szép vallásos tárgyú költeményeket, és énekeket amelyek nagyon méltók azok figyelmére és tanulmányára akik énekes könyvünk revíziójára hivatvák; ugyancsak toldalékul rendszerént jó könyvészt is a német theologiai irodalom mezejéről. E kitűnő homiletikai folyóiratot, mely már 15 év óta áll fen s melybe számos jeles német egyházi szónok dolgoznak, nagyon ajánlom a lelkésztársak szives figyelmébe; használhatóbb ez nálunk mint a Predigt der Gegenwart, mely szinte folyvást fen áll és szintén jeles a maga nemében.

Az iskolaügyi lapok közül, a Dörpfeldén kívül, amelyet már fentebb érinték, saját közvetlen ösmeretem folytán, a következőket emlithetem még meg:

Allgemeine Schulzeitung für das gesammte Unterrichtswesen. Több tekintélyes paedagogok közreműködése mellett szerkeszti Dr. Stoy jénai egyetemi tanár és iskolatanácsos. Megjelenik hetenként egyszer, egy iven, közép negyedrében. Tartalmaz tudományos értekezéseket a történelmi, bölcsészeti és gyakorlati paedagógika mezejéről; tu-

dósításokat különféle országok iskolaügyéről és könyvismertetést leginkább a német irodalom mezejéről. Kiadója Duff, könyvárus Jénában; előfizetési ára egy évre 8 mark a postai költségei kivül.

S ü d d e s t u c h e r S c h u l b o t e. Eine Zeitschrift für das deutsche Schulwesen. Szerkeszti Kübel diakon és kerületi iskolafelügyelő; kiadja Steinkopf könyvkereskedő Stuttgartban. Megjelenik minden két hétben egyszer közép negyedrében, egy iven. Tartalmaz értekezéseket, tudósításokat, könyvismertetéseket stb. Ez azonban, mint címe is mutatja, csak a német viszonyokra vonatkozik. Előfizetési ára egy évre 4 mark. — Megjegyezhetjük, hogy Steinkopf is oly kiadó mint Bertelsman. Természetes, hogy vannak ellenkező irányzatúak is.

A missziói lapok közül legyen szabad felemlíteni azon kis lapocskát is melyből a Figyelmező, néhány számot magyar fordításban közlött volt: Blätter für Mission; szerkesztik Härtling és Gärtner szászországi lelkészek Lipsce közelében. Bizományos kiadó egy könyvkereskedés: Buchhandlung des Vereinshauses zu Leipzig, Rössstrasse, 9. Ezen kis lapocskák, amelyből évenként 10—12 szám jelenik meg, és pedig néha-néha igen csinos missziótörténeti képekkel, ez ideig már 15 nyelvre van átfordítva. Egykor, szerkesztőségének felszólítására, boldogult Szeberényi Lajos társunkkal egyetértve, oly célból eszközöltem a magyar fordítás kiadását, hogy annak jövedelméből évenként néhány forinttal gyámolíthatnók az evangéliom pogányok közötti terjesztésének magasztos ügyét. E végre saját költségemen kinyomattam nemcsak azon példányokat, amelyek a Figyelmezőhöz valának mellékelve, hanem azokon kívül még néhány szívat s elküldém azokat Pozsonyba Szeberényi urhoz, de csakhamar értesíttettem, hogy teljességgel nincs kelendőségök; — pedig a lapocskák oly tartalmasok és tanulságteljesek, hogy aki azokból egy számot elolvas, bizonyosan több hasznát veszi, mint számos polémizáló s más aféle cikkeinknek. Miután a magyar fordítás kiadására tovább is áldozni nincs módomban, legyen szabad az eredetét ajánlani az illető körök szives figyelmébe és pártfogásába.

Mind azon lapok s folyóiratok, amelyeket a múlt évi első füzetben röviden ösmertettem volt, a Deutsche Blätter; — Allgem. liter. Anzeiger, — és Theolog. Jahresberichten kívül, a jelen évben is folyvást fenállanak s' eddig szellemökben és irányzatukban működnek. A Neue evang. Kirchenzeitungból olvasom, hogy a jelen év elején, egy új theologiai irodalmi lap volt életbe lépendő Theologische Literaturzeitung cím alatt, a Heinrich-féle könyvkereskedés által kiadva Lipsceben. Minden két hétben egy szám jelenik meg másfél vagy két iven. Előfizetési ára egy évre 16 mark. Szerkesztője Dr. Schürer lipcsei hittanár, munkatársai számos kitünő német theologusok, és pedig nem csupán egy irányzathból, mert a lap nem akar kizárólag sem egyik, sem másik theologiai iskolához tartozni. Ezt a lapot még nem láttam, későbbben, ha szükség, bővebben is fogok felőle szólni.

Azt említenem sem kell, hogy az általam most és tavaly ösmertett lapokon kívül még számos más protestans lapok és folyóiratok vannak mind német, mind más nyelveken, amelyeket legalább címjök után, ha idő és tér lesz reá, későbbben röviden ösmertetni fogok.